

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՈՂ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

ՀՐԱՏՕՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԵՐԻԱ N 1

**ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ**

III

ՎԱԴԱՐՇԱՊԱՏԻ ՇՐՋԱՆ

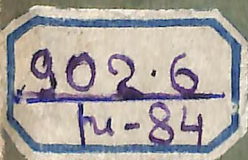
(ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ—ԱԼԲՈՄ)

Վարդապետի հնագիտական բաժնից յիմ ուսանեմ, աղբյուրներն ու
ճրաններն անկախումներով

**ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
АРМЯНСКОЙ ССР**

III

ВАГАРШАПАТСКИЙ РАЙОН

ՅԵՐԵՎԱՆ 1938

9026

Խ-84

ա՛

**ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԸ**

III

ՎԱԳՇԱՊԱՏՈՍԻ ՇՐՋԱՆ

(ՈՒՂԵՑՈՒՅՑ—ԱԼԲՈՄ)

Վաղարշապատի հնագիտական բաժնեզույգ լեզվաբանական, աղբյուրագիտական և ժամանակագրական աշխատանքներով

**ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
АРМЯНСКОЙ ССР**

III

ВАГАРШАПАТСКИЙ РАЙОН

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՈՂ ՊԱՏՄԱԿԱՆ
ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՄԻՏԵ

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ
АРМЯНСКОЙ ССР

17.06.2013

Պատասխանատու խմբագիր՝ Ս. Պողոսյան
Տեխնիկական խմբագիր՝ Զ. Մարուխյան
Կոնսրուկտորներ՝ Ռ. Տոնյան

Պետական տպարանի հրատարակչության
տպարան, Գլավլիտի լիազոր հ. 6683,
Պատկեր № 495, տիրաժ 1500.

1355
39

Vagharchabad rajonunun tarixi abidələri

LES MONUMENTS HISTORIQUES DE LA
REGION DE VAGHARCHAPAT

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն

Ն ե ր ա ծ ու թ յ ու ն	52
Վարդաբաղասի երջանի պատմական հուշարձանները	7
1. Զվարթնոց	9
2. Հռիփտիմեյի տաճարը	12
3. Շողակաթի վանքը	14
4. Եջմիածնի վանքը	14
5. Գալանեյի վանքը	15
6. Աղափլատուն գյուղում	15
7. Աղջակալա գյուղում	16
8. Զեյվա գյուղում	16
9. Վերին Սաթունարիս գյուղում	16
10. Այգեշատ գյուղում	16
11. Սզնավուղ գյուղում	16
12. Ջաֆարաբաղ գյուղում	16
13. Վաղարշապատ գյուղում	16
14. Ֆրանդանոց գյուղում	16
15. Այբում	31
16. Վաղարշապատի շրջանի հնագիտական քարտեզը	

СОДЕРЖАНИЕ

	Стр.
<i>Исторические памятники Вагаршапатского района</i>	
1. Звартноц	17
2. Гражданские постройки при Звартноце	19
3. Храм Рипсима	19
4. Архитектурные особенности храма Рипсима	19
5. Храм Эчмиадзин	20
6. Постройки при Эчмиадзине	20
7. Храм Гаяне	20
8. Храм Шогакат	20
9. Часовня	20

İCİNDƏKİLƏR

	Səhifə
<i>Vagarsabad rayonunun tarixi abidələri</i>	
1. Zvartnots	21
2. Zvartnots həyalisində olan fikintilər	23
3. Hripsime soboru haqqında mə'lumat	23

4. Hripsime soborunun arxiteqtura çəhətçə xysusijjətləri	23
5. Ecmiadzin monastiri	24
6. Ecmiadzin soboru ətrafındakı binalar	24
7. Qajane soboru	24

TABLE DES MATIERES

	Page
<i>Les monuments historiques de Vagharchapat (Résumé)</i>	
1. Zvartnotz	25
2. Les Bâtimens annexes à Zvartnotz	27
3. Information sur le temple de Ripsimée	27
4. Les qualités spécifiques architecturales de Ripsimée	28
5. Le monastère d' Etchmiadsine	28
6. Le temple de Caïanée	28

Ն Ե Ր Ա Ժ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

Իր նյութական կուլտուրայի մնացորդներով Վաղարշապատի շրջանը համուժ է մինչև տոհմատիրական հասարակության կարգերը:

Շրջանի սահմաններում գտնվող կուրգանները, ինչպես և Քյալ-քափա, Շրեք-բլուր, Աւ-բլուր տոհմատիրական շրջանի բերդ-շեներն ապացույց են այն բանի, Վոր դեռևս շատ վաղ շրջանում Արարատյան դաշտավայրի այս մասն ունեցել է իրա բնակչութուն և կարևոր շինատեղիներ:

Տոհմատիրական կյանքով ապրող այդ հին փողովորդներին նվաճեցին խալդերը՝ Արգիշտու վորդի Ռուսաս II թագավորի ժամանակ, VII դարում (մեր թվականությունից առաջ):

Այդ նվաճումների առթիվ Ռուսասն Զվարթնոցում թողել է մի սեպագիր արձանագրություն (տես Ալբում՝ նկ. 1), վորի մեջ Վաղարշապատի շրջանն անվանել է Կուսուրյիճի յերկիր:

Հետագայում, հայ Արշակունիների թագավորության ժամանակ, Վաղարշապատի շրջանը դառնում է քաղաքական-վարչական կենտրոն: Արշակունի թագավոր Վաղարշ I-ի որով (117—140) Վաղարշապատ քաղաքը վերականգնվում է, պարսպապատվում, ամրացվում է ջրով լիքը խրամատներով և վեր է ածվում արքայանիստ քաղաքի. վերջինս սկսում է կարևոր դեր խաղալ միջազգային տարանցիկ առևտրի մեջ: Մեր թվականության I և II դարերում, տարբեր ժամանակներում, Վաղարշապատում են տեղավորվել հռոմեական լեգիոնները: Ի վերջո, IV դարից Վաղարշապատը դառնում է հայկական յեկեղեցու կենտրոնատեղին:

Վաղարշապատի շրջանը պատմական հուշարձաններով հարուստ շրջաններից մեկն է. այնտեղ կան շատ հին շրջանի կուրգաններ, բերդեր, դամբարաններ, խալդական արձանագրություն, լատինական արձանագրություններ (տես Ալբ. նկ. 2), Ֆեոդալական շրջանի ճարտարապետական արժեքավոր կոթողներ (Զվարթնոց, Հռիփսիմե), վորոնց մեծ մասը կառուցվել է մեր թվականության VII դարում:

Կազմող՝ Կ. ՂԱՅԱՒԱՐՅԱՆ

ՎԱՂԱՐՉԱԳԱՏԻ ԶԲՋԱՆԻ ԳԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՉԱՐՉԱՆՆԵՐԸ

1. ԶՎԱՐԹՆՈՑ

ձանապարհը.—Վաղարշապատի խճուղին սկիզբն է առնում Յերևանից և, անցնելով Զանգու (Հրազդան) գետի կամրջի վրայով, մտնում է Յերևանի այգիները, ապա Զաֆարաբազ և Փարաքար խաղողառատ գյուղերի հովտից բարձրանում է Վաղարշապատի հարթավայրը, վորի հենց սկիզբն գտնվում է VII դարի հոյակապ հուշարձաններից մեկը—Զվարթնոցը:

Զվարթնոցի ավերակները գտնվում են Վաղարշապատից գեպի արևելք՝ յերեք կիլոմետրի վրա, Յերևանի խճուղու հարավային կողմում (տես Ալբրամ՝ նկ. 3):

Այդ ավերակները հայտաբերվել են 1901 թվին սկսված պեղումներով: Նախքան պեղումները բլրի վրա յերևում էին պատերի մի քանի ցցված մնացորդներ: Զվարթնոցը կառուցել է Ներսես Տայեցին, վորն իր ժամանակակիցներից ստացել է Երևոյ մականունը: Նա ծնվել է Տայքի Իշխան գյուղում: Փոքր հասակից ուսումնասիրել էր հունարեն լեզուն ու ժամանակի գիտությունները և վերջում գարձել հոգևորական, ապա՝ կաթողիկոս:

640-ական թվականներին Ներսեսն սկսեց շինել Զվարթնոցի տաճարը, բայց դեռևս կառուցումը չավարտած, 651 թվին Հայաստան յեկավ Բյուզանդիայի Կոստանդինոս կայսրը և հարց դրեց հունադավանություն ընդունելու մասին: Ներսեսը, վոր մինչ այդ հունադավանության թաքուն կողմնակիցներից մեկն էր, այժմ բացահայտորեն դուրս յեկավ իբրև հունադավանության ջերմ պաշտպան: Սակայն Կոստանդինոսի մեկնումից հետո նրան այնքան հալածեցին, վոր նա, Զվարթնոցի կառուցումը կիսատ թողնելով, 652 թվին փախավ նախ Կոստանդնուպոլիս, ապա Տայք և վերադարձավ ու իր կիսաշեն տաճարի կառուցումը վերջացրեց միայն այն ժամանակ, յերբ մահացավ հունադավաններին հալածողների պարագլուխ Թեոդորոս Ռշտունին (660 թ.): Զվարթնոցը շին է մնացել մինչև X դարի վերջերը:

Զվարթնոցը նախատիպն է Հայաստանում յեղած նույն վոճն ունեցող կառուցվածքների (Անիի Գազկաշեն, Բանա և այլն):

Զվարթնոցը շինված է բլրի վրա:

Արտաքին պատը ներսի կողմից իր ստորին մասով շրջանաձև է, իսկ արտաքուստ՝ 32 անկյուն ունեցող բազմանկյուն է, վորի յուրաքանչյուր անկյան վրա յեղել են մի զույգ վորմնասյուներ. վերջիններս բարձրանալով առաջին հարկի յերկարաձիգ լուսամուտների գլուխը և աղեղնավորվելով խաղողի վողկույզի և տերևի պսակով, իրենց գլխին պահել են լայնաշերտ նռնազարդ և խաղողազարդ բարձրաքանդակների գոտին (Ալբ. նկ. 4):

աավորված են բոլոր սենյակները: Այս խմբի հարավային ծայրին կա մի մեծ սյունաղարդ սրահ՝ 16×10 մետր մեծությամբ: Սրահ հյուսիսային կողմում կա մի այլ սրահ, վորը ձգվում է արևմուտքից արևելք և իրավամբ կարող էր համարվել շինության ամենաեյական մասը, վորովհետև այստեղ յերևում են կամարների կրունկներ և ամբողջ սրահի հյուսիսային ու հարավային պատերի յերկարությամբ շինված բարձրագիւր բաղմոցներ (սաքուններ), յուրաքանչյուր կողմի վրա չորս հատ: Մնացածները մեծ ու փոքր սենյակներ ու միջանցքներ են: Շենքերի այս խումբը ծառայել է վորպես կաթողիկոսարան:

Հարավային շենքերն իրենց կառուցվածքով ավելի հետաքրքրական են: Այս խումբը բաղկացած է 15 իրար սեղմ կպած սենյակներից, վորոնցից 9 հատը, յեռաշար կազմով, ընկած են խմբի արևմտյան կողմում և հասարակ սենյակներ են, վորոնք, հավանաբար, յեղել են միաբանների բնակարանները: Սրանցից զեպի արևելք գտնվում է բազմաբլ՝ իր կաթնայանով և լողասրահով: Ծուխն անցել է լողասրահի հատակի տակով և դուրս յեկել կավե թըրծած խողովակներով: Այս խմբի շինությունների հարավ-արևելյան ծայրում կա մի յեկեղեցի, վորն իր կառուցվածքով ավելի հին է, քան Զվարթնոցը: Նա, հավանորեն, պատկանում է V կամ VI դարերին: Այդ յեկեղեցուց մնացել է միայն արտիզը և ժողովրդարանի մի մասը:

Զվարթնոցի հարակից շենքերը չափազանց արժեքավոր և հետաքրքրական են ճարտարապետական տեսակետից, վորովհետև VII դարին պատկանող միակ քաղաքացիական շենքերն են Հայաստանում: Այդ արժեքն ավելի էս մեծանում է նրանով, վոր այդ շենքերի վրա հետագայի դարերն իրենց կնիքը չեն դրել, նրանք X դարում կործանվել են անաղարտ վիճակում և նորոգությունների ու ձևափոխությունների չեն յենթարկվել:

Զվարթնոցն ունեցել է մեծ թվով վիճագիր արձանագրություններ, վորոնք մեծ մասով ջարդովված են: Ամբողջական մնացել է մի հուշարեն արձանագրություն՝ «Ներսեան և շինել, հիշեցեք» բովանդակությամբ և արևի ժամացույցի վրա՝ մի հայերեն արձանագրություն, վորի բովանդակությունը քաղված է սաղմոսից («Աղաթեցեն առ Տէր ամենայն սուրբ ի ժամ ընդունելի»): Հայերեն, ինչպես և հուշարեն գրերը քանդակված են շատ զեղեցիկ, VII դարին հատուկ վոճերով:

Բացի շինության հետ կապված արձանագրություններից, Զվարթնոցի այցելուները և սպասավորները VII—X դարերի ընթացքում պատի գաճի ձեփի վրա գրել են զանազան լեզուներով (հայերեն, վրացերեն, արաբերեն) փոքր հիշատակագրություններ:

2. ՀՈՒՓՍԻՄԵՅԻ ՏԱՃԱՐԸ

Հուփսիմեն գտնվում է Վաղարշապատի արևելյան ծայրին, Յերևանի խճուղու հյուսիսային կողմում:

618 թվականին Կոմիտաս Աղցեցին կառուցեց այժմ գոյություն ունեցող հուշարձանը, վորը համարվում է հայկական ճարտարապետության գլուխգործոցներից մեկը (Ալբ. նկ. 20 և 21):

Հուփսիմեյում Կոմիտասը թողել է չորս արձանագրություն, վորոնցից յերկուսը, վոր գտնվում են արևմտյան պատի հյուսիսային և հարավա-

յին ծայրերին (գրքից), խիստ մաշված են և միայն հատ ու կենտ տառեր են կարդացվում, իսկ մնացած յերկու արձանագրությունները լավ վիճակում են: Դրանցից մեկը գտնվում է յեկեղեցու մեջ, սեղանի արևելյան պատին, իսկ մյուսը գրում է՝ արևմտյան մուտքի գլխին, վոր այժմ ընկնում է զանգակատան հետևը: Այս արձանագրությունները հետաքրքրական են նրանով, վոր սրանք այն ամենահին հայկական արձանագրություններն են, վորոնց թվականը հայանի յե հնագիտության (618 թ.):

Կոմիտասի կառուցած տաճարը մինչև XVII դարը մնացել էր նույնությամբ: Բայց 1653 թվին Փիլիպոս կաթողիկոսը նորոգեց և պատերի ներսի յերեսները պատեց կրաշագախ ձեփով:

Այդ նորոգությանն են պատկանել այն վորմնանկարները, վորոնք հուշարձանի նախավերջին նորոգության ժամանակ թափվեցին (Ալբ. նկ. 22): Այժմ այդ վորմնանկարների կտորները պահվում են Հուփսիմեյի հնագարանում:

Չանդակատունը, վոր միայն տեղացնում է հուշարձանի արտաքին տեսքը, կառուցված է 1790 թվին: XIX դարի վերջերին կատարվել են մի շարք թեթև նորոգումներ. ուրևակ՝ գմբեթի կողքերին յեղող անկյունավոր դիտանոցները, վոր ամբողջ հուշարձանի անկյունավոր տեսքի հետ մի ամբողջություն էին կազմում, քանդվեցին և շրջանաձև դիտանոցներ շինվեցին (Ալբ. նկ. 23 և 24): Ներսի կողմից պատերի վորմնանկարները թափեցին և անձաշակ կրաշագախ ձեփով պատեցին, վորը միանգամայն խանգարում է ներքին տեսքի զեղեցիկությունը:

Հուշարձանի վերջին նորոգումը 1936 թ. կատարեց Հուշարձանների Պահպանության Կոմիտեն: Այդ միջոցին ամբողջեցին հուշարձանի հիմքերը, վոր քանդել էր Սաչիկ վարդապետը: Նորոգվեցին տանիքը, գմբեթը, բակը, պարխսյանը, հարակից շենքերը, և հուշարձանը վերածվեց հնագիտական թանգարանի: Այդ թանգարանում են պահվում սեպագիր արձանագրությունների ժողովածուն, հայերեն, հուշարեն արժեքավոր վիճակային արձանագրություններ և այլ բազմաթիվ երասպնաստներ:

Հուփսիմեյի հին բուրգավոր պարխսյա կառուցվել է 1776 թվին, իսկ հարակից շենքերն ու նոր սրբատաշ պարխսյա՝ 1894 թվին:

Հուփսիմեյի հարսարապետական առանձնահատկությունները.— Հուշարձանն արտաքինից իր հատակագծով արևմուտքից արևելք ձգվող ուղղանկյուն քառանկյուն է, իսկ ներսից՝ խաչաձև, վորի արևելյան և արևմտյան կիսաշրջանաձև թեկերն ավելի խորն են ընկած: Յեթե չհաշվենք արևմտյան մուտքի և լուսամուտների պսակները, հուշարձանը քանդակագրությամբ չէ, բայց արևմտյան մուտքի կամարակապ պսակը, վոր այժմ մնում է զանգակատան հետևը, այնքան կատարյալ և զեղեցիկ վողկուղաղարդ քանդակներ ունի, վոր յերբեք չի կարող համարվել պատահական: Պետք է յենթագրել, վոր գոնե մուտքերի և լուսամուտների գլուխներն ունեցել են զարդաքանդակներ, վորոնք հետագայում նորոգությունների և յերեսի քարերի փոխվելու ժամանակ վոչնչացվել են:

Հուփսիմեն ներսում սյուներ չունի. հատակագծային խաչի ներս ընկած մասի պատերը փոխարինում են սյուներին, բայց վորպեսզի պատերի մեջ մեծ զանգվածներ ու ծանրություններ չառաջանան, պատերի մեջ գոյա-

ցրել են դատարկ տարածութիւններ: Բացի կրկնահարկ խորաններէց, վորոնք գետեղված են հուշարձանի չորս անկյուններում, կան նաև չորս բարձրագիւր պահեստանոցներ, վորոնք գտնվում են յուրաքանչյուր պատի արտաքին նիշերի միջև ընկած տանիքների տակին: Քառակուսի խորանների մուտքի առաջ, պատերի հաստութիւնը մեղմացնելու նպատակով, առաջացրել են շրջանաձև դատարկ տարածութիւններ, վորոնք վերևում աղեղնավորվելով, կազմում են գմբեթի հիմքը:

Յուրաքանչյուր պատի վրա արտաքուստ կան յերկու յեռանկյունաձև խորը նիշեր, վորոնք, դարձյալ աղեղնավորվելով, վերջանում են պատի վերին մասում, և վորոնք մեղմացնում են պատերի հաստութիւնները և թեթևացնում ծանրութիւնը:

Յուրաքանչյուր պատ իր կենտրոնական մասում ավելի յե բարձրանում և վերջավորվում է սրածայր թեք կտուրով: Տանիքի այդ կրկնահարկութիւնը, գմբեթի մեծութիւնը և պատերի նիշերը շատ են գեղեցկացնում արտաքին տեսքը, թեպետ այդ բոլորն էլ ունեն միայն կառուցվածքային նպատակներ:

Յեթե Զվարթնոցը սյունաշարքերի շնորհիվ ներսից հարկերի ամբողջական տպավորութիւն չի թողնում, ապա Հռիփսիմեյում հակառակն է տեղի ունենում. ներս մտնողն ակամայից հայացքն ուղղում է դեպի վեր, ըսկըսում է դիտել հուշարձանի ներքին տեսքը՝ ստորին մասից մինչև գմբեթը՝ և զգալ տաճարի ամբողջ հոյակապութիւնը:

Հռիփսիմեյի գեղեցկութիւնը նրա պարզութեան և մասերի ներդաշնակութեան մեջ է: Այդ հուշարձանը համարյա թե վոչ մի դեկորատիվ գիծ չունի իր վրա, և բոլոր մասերը ներդաշնակում են միմյանց ու ծառայում են պատկերն ամբողջացնելուն:

3. ՇՈՂԱԿԱԹԻ ՎԱՆՔԸ

Շողակաթը գտնվում է Հռիփսիմեյի արևմտյան կողմում: 1694 թվին Շոտթեցի Աղամալ իշխանը հիմնովին քանդել տվեց VII դարի հուշարձանը և նրա տեղ կառուցեց նոր վանք: Այդ հուշարձանը ցածրահարկ և անշուք է, չունի վոչ մի գրավիչ կողմ: Արևմտյան մասում կառուցված է մի փոքրիկ գավիթ, վորտեղ թաղված է Աբրահամ Կրետացի պատմագիրը: Հնից միայն հատակագիծն է մնացել (Ալբ. նկ. 27):

4. ԵԶՄԻԱԾՆԻ ՎԱՆՔԸ

Եջմիածնի տաճարը կառուցված է IV դարում, բայց հետագայում շատ անգամ է վերակառուցվել ու վերանորոգվել: Սկզբնական շինութիւններից այժմ մնացել են տաճարի հատակագիծը (բացի դուրս ցցված աբսիդներից) և առանձին քարեր: Այդ քարերից յերկուսը, վոր ունեն հունարեն արձանագրութիւններ, այժմ հազցված են տաճարի հյուսիսային պատի մեջ: 453 թվականին Վահան Մամիկոնյանը հիմնովին նորոգեց հուշարձանը, իսկ VII դարում Կոմիտասը ծածկը փոխեց և վերին մասերը նորոգեց: Հետագայում Ներսես Տայեցին հարակից շենքեր ավելացրեց և ներքին արսիդները քանդելով, դրսից նոր աբսիդներ շինեց՝ արտաքին խաչաձև տեսք տալով յեկեղեցուն: Այնուհետև մինչև XVII դարը հիմնավոր նորոգութիւնների չի յենթարկվել տաճարը (Ալբ. նկ. 28): 1627 թվականին ամբողջվել են խարխուրված մասերը: 1658 թվականին ավարտվել է գանգակատան կառուցումը, վոր դարդարված է բազմաթիվ վիմաքանդակներով (Ալբ. նկ. 29—33): 1786 թվականին նշանավոր նկարիչ Հովնաթանը տաճարի պատերը ներսից գեղեցկացրեց վորմնանկարներով, վորոնց մի մասը հետագայում քանդել են Եջմիածնի տգետ «նորոգիչները» (Ալբ. նկ. 34):

Եջմիածնի տաճարն իր կառուցման որից ունեցել է հարակից շենքեր, վորոնց հետքն անգամ այսօր չկա: Վանքի այժմյան գլխավոր պարիսպն իր բուրգերով և Տրդատի անվան կամարահարկ մեծ դարպասը կառուցվել են 1627 թվականին:

Միմեռն Յերևանցի կաթողիկոսը քանդել տվեց պարսպի մոտ բնակվող գյուղացիների տները և պարիսպն ընդարձակեց: Այդ պարսպի մասերը մնում են մինչև որս և ունեն չորս մեծ դռներ ու բազմաթիվ բուրգեր (Ալբ. նկ. 35):

5. ԳԱՅԱՆԵՅԻ ՎԱՆՔԸ

Գտնվում է Վաղարշապատի հարավային ծայրին, Ներսիսյան լճի հարավակողմում: 630 թվականին Յեզըը հիմքից կառուցեց այժմ գոյութիւն ունեցող հուշարձանը: XVII դարում հուշարձանը յեղել է կիսավեր վիճակում և նորոգվել է 1652 թվականին: Այս նորոգութեան ժամանակ վերջինվել են վնչ միայն պատերի քայքայված մասերը, այլև ամբողջ տանիքն ու գմբեթը (Ալբ. նկ. 36 և 37):

1683 թվականին կառուցվել է արևմտյան կամարակապ գավիթը, վորտեղ թաղված են XVIII—XIX դարերի քաղաքական գործիչներ (Ալբ. նկ. 38): XVII դարի վերջերին է պատկանում վանքի հին պարիսպը, վորից այժմ մնացել է միայն հարավային մասը:

Գայանեյի հատակագիծը յերկարածից քառանկյուն է. ունի ուղիղ պատեր, առանց նիշերի: Տաճարի գմբեթը բարձրանում է ժողովրդարանի կենտրոնում: Արևելյան մասում սեղանն է՝ բոլորած է պատերով, վորի կողքերին գտնվում են արևելքից դեպի արևմուտք ձգվող յերկու յերկարածից խորաններ:

Գմբեթը պահվում է ժողովրդարանի կենտրոնից բարձրացող չորս հաստ սյուների վրա: Հին գմբեթի (Յեզըի շինած) ձևն ու մեծութիւնը XVII դարում վերաշինելու ժամանակ պահպանվել են:

6. ԱՂԱՎՆԱՏՈՒՆ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

1. Ամբոց—կառուցված է խոշոր ապառաժ քարերից, մնում են հիմնապատերը: Գտնվում է գյուղի արևմտյան կողմում, փոքրիկ բլրի վրա:
2. Յեկեղեցի—X—XI դարերից, մնում են հիմնապատերը՝ 1—2 մետր բարձրութեամբ: Գտնվում է նույն բլրի վրա:
3. Քառաչք—մի պատը շարված: Գտնվում է հիշյալ բլրի ստորոտում:
4. Մեգալեթյան հուշարձաններ—տարածվում են գյուղի շրջակայքում:
5. Դամբարաններ նախաբխսանկյական շրջանի—գունագարդ կերամիկայով:

6. Կզըլներ—նախնազարյան բերդ-շեներ: (Քյոսողլու սար), գտնվում է Շամիրամից Վաղարշապատ տանույ ճանապարհին:

7. ԱՂՁԱԿԱՆ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

1. Կրավիխներ—գյուղի շրջապատում:
2. Հին շենքերի ավերակներ—գյուղի հյուսիսային կողմում, տափարա-կի վրա:
3. Բուրաձև նախաբխսոնեյական դամբարաններ—գյուղի հյուսիս-արևմտյան կողմում:

8. ՁԵՅՎԱ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

1. Աև բլուր—նախնազարյան բերդ-շեն, վրան այժազբեր և այլ նշա-նազրեր, այրեր, պատերի հետքեր: Գտնվում է գյուղից գեպի հարավ-արև-մուտք՝ մի կիլոմետրի վրա:

9. ՎԵՐԻՆ ԽԱԹՈՒՆԱՐԻՆ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

1. Սարդարյան շրջանի շենքերի մնացորդներ—գյուղի հարավ-արև-մտյան կողմում, դաշտի միջին:

10. ԱՅԳԵՇՍ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

1. «Արդար Դավիթ»—նախնազարյան շրջանի շենքի մնացորդներ: Գրա-նրվում է գյուղի արևելյան կողմի բլրի վրա:

11. ԽՋՆԱՎՈՒՋ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

1. Կրավիխներ—գյուղի շրջանում՝ ընդարձակ տարածություն վրա:
2. Բերդ-շեն—նախնազարյան տոհմատիրական հասարակակարգի ընա-կավայր: Գտնվում է գյուղի հարավային կողմի բլրի վրա: Նույն շրջանի դամբարաններ և այլ շենքեր, բերդ-շենից դուրս:

12. ՋԱՅԱՐԱՐԱՎ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

1. Հին յեկեղեցու ավերակներ—գերեզմանատանը (Ալբ. նկ. 39):
2. Իրանական մզկիթի մնացորդներ (Ալբ. նկ. 40):

13. ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

1. Կուրգաններ և հուսմեյական գերեզմանոց—Հռիփսիմեյի և Ջվարթ-նոցի շրջակայքում:

14. ՖՐԱՆԳԱՆՈՅ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

1. Հին յեկեղեցու մնացորդներ—գյուղի հարավային ալիքների մեջ: Շրջապատում գերեզմանոց, վերի տապանաքարերի վրա կան կենցաղային քանդակներ:

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ ВАГАРШАПАТСКОГО РАЙОНА

РЕЗЮМЕ

Вагаршапатский район богат историческими памятниками. В районе находятся поселения крепостного типа эпохи родового общества, архитектурные памятники феодального периода и др. Здесь была найдена халдская клинопись (Альбом, рис. 1). При армянских Аршакидах Вагаршапат был столицей и играл важную роль в транзитной торговле. В средние века и позже Вагаршапат стал духовным центром.

Дорога. Вагаршапатское шоссе начинается в Ереване. За мостом через Зангу, шоссе входит в Ереванские (Далминские) сады; по выходе из этих садов оно сначала направляется по богатой виноградниками долине через селения Джафарабат и Паракар, а затем поднимается на Вагаршапатское плато, в начале которого находятся развалины Звартноца, окруженные садами и аллеями. В трех километрах за Звартноцем расположен Вагаршапат.

ЗВАРТНОЦ

Развалины Звартноца были обнаружены раскопками, начатыми в 1901 году.

Этот памятник построил Нерсес Таеци между 640—660 годами. К концу X века храм уже лежал в развалинах. В свое время он послужил образцом при сооружении Анийского храма Гагика и церкви в Бана (Альбом, рис. 3).

Нижняя стена трехъярусного храма с внутренней стороны круглая, а с внешней многогранная. На каждом из 32-х углов снаружи были парные полуколонки, поддерживавшие декоративные арки, расположенные над продолговатыми с полукруглым верхом окнами первого яруса. Арки были украшены резными листьями и гроздьями винограда. Выше арок вокруг всего храма шел орнаментированный пояс. Он начинался внизу между основаниями двух смежных арок барельефами мастеров, которые держали в руках лопату, молоток

Гражданские постройки расположены к югу и западу от храма; от них сохранились лишь нижние части стен высотой до 2,5 м (Альбом, рис. 19). В западной группе построек находятся два больших зала, из которых один разделялся на три нефа колоннами, поддерживавшими перекрытие, а другой был покрыт одним сводом, следы которого видны и теперь на северной и южной стенах. Остальные помещения—различные комнаты и корридоры.

Южная группа построек более интересна; она состоит из 15 комнат, идущих одна за другой в три ряда, в которых в свое время жили монахи; к востоку от этих комнат находилась баня. Она отапливалась снизу: под полом было пустое пространство, куда из топки, служившей и для согревания воды, поступал горячий дым, обогревавший половые плиты; из подполья дым уходил через размещенные в стенах дымоходы.

В юго-восточной части южной группы построек была церковь, которая по своим формам древнее Звартноца. Повидимому она может быть отнесена к V веку. От этой церкви сохранились только алтарная абсида и часть зала.

Гражданские постройки Звартноца очень важны для истории армянской архитектуры, так как являются одними из немногих светских сооружений VII в., сохранившихся, хотя и в развалинах, до нашего времени.

Х Р А М Р И П С И М Е

В 618 г. Комитас Ахцеци сломал до основания маленькую и темную постройку и построил ныне существующий храм, который, считается одним из лучших образцов армянской архитектуры. (Альбом, рис. 20 и 21). Колокольня построена в 1790 году. Храм Рипсима в настоящее время обращен в археологический музей, где хранятся коллекции клинообразных (халдских) надписей, ряд ценных армянских и греческих надписей и много других древностей. Стена с башнями вокруг Рипсима выстроена в 1776 году, а окружающие храм постройки и новая стена из чистотесанного камня—в 1894 году.

АРХИТЕКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ХРАМА РИПСИМЕ

Храм в плане снаружи—вытянутый с запада на восток прямоугольник, внутри—крест, образованный четырьмя абсидами, с приделами в углах.

Памятник внутри колонн не имеет. Их заменяют внутренние выступы стен в четырех углах храма; для облегчения веса стен внутри их оставлены пустые пространства.

Кроме высоких ниш, размещенных в четырех углах храма, в каждой стене снаружи имеются по две трехгранные глубокие ниши,

и другие инструменты; над этими фигурами орнаментика состояла из виноградных лоз с листьями и гроздьями и ветвей гранатов с плодами, преобладающих в резных украшениях Звартноца. (Альб. рис. 4).

В верхней части первого яруса над поясом были помещены 32 круглых окна, обрамленных венками из листьев. Стена заканчивалась карнизом, украшенным простым плетеным орнаментом.

С внутренней стороны стена нижнего яруса была украшена 64-мя полуколонками.

В храме было четыре основных пилона, к которым примыкали четыре полукруглых абсиды, составлявшие в плане равносторонний крест. В нижней части каждой абсиды было по шести колонн, соединенных арками между собой и с пилонами. (Альбом, рис. 5—7).

На четырех арках, перекинутых между пилонами, и парусах был возведен купол, который снаружи представлял третий, верхний ярус здания. (Альбом, рис. 8).

В барабане купола было 16 удлиненных окон. За пилонами, вне крестообразной части храма стояли четыре колонны с капителями, на которых были высечены изображения орлов, обращенные к наружной стене первого яруса.

Эти колонны соединялись кривыми в плане арками со срединами абсид, а также и с пилонами, (Альбом, рис. 9—10). Арки образовывали круг, служивший основанием для стены второго, среднего яруса, который имел также как и первый ярус 32 узких, длинных, с полукруглым верхом окна. Окна были обрамлены пилястрами и арками.

Первый и второй ярусы имели односкатные кровли, а купол завершался остроконечным конусом. (Альбом, рис. 11—12). Кровли были сделаны из красной черепицы; многие плоские черепицы в середине имели отверстие для скрепления железным гвоздем с раствором, на который они укладывались.

С восточной стороны храм имел четырехугольную низкую пристройку, которая разделялась на две части. Она, вероятно, служила в качестве кладовой.

В центре храма виден небольшой круглый бассейн, являвшийся главной купелью.

Звартноц построен из розового и бурого туфа; только некоторые базы колонн сделаны из гранита. В пазухах сводов для уменьшения нагрузки строители использовали в большом количестве пемзу и пористый камень.

Внутри Звартноц был оштукатурен и украшен фресками и мозаикой, которые являются древнейшими памятниками изобразительного искусства в Армении.

Все трехъярусные круглые сооружения плохо сохранились; объясняется это, во-первых, слабостью опор, на которых покоилась стена второго яруса и во-вторых, тем, что криволинейная форма арок, поддерживавших эту стену, при больших пролетах, была статически невыгодна. (Альбом, рис. 13—18).

покрытые коническими сводиками. Эти ниши служат для уменьшения толщи стен между абсидами и приделами. (Альб., рис. 23 и 24).

Под крышей помещены четыре больших тайника.

Памятник орнаментирован очень скупо; резные украшения имеются только на бровках окон и над западным входом. (Альб., рис. 25 и 26).

Если в Звартноце внутренние колоннады не дают возможности входящему внутрь сразу же окинуть взором все сооружение, то в Рипсимае, наоборот, уже войдя в дверь посетитель может оценить всю монументальность храма. (Альбом, рис. 22).

ХРАМ ЭЧМИАДЗИН

Храм построен в IV веке, но затем много раз перестраивался и ремонтировался. От первоначальной постройки остался только план (кроме выступающих наружу абсид) и отдельные камни. Основная перестройка производилась в VII веке, когда были сломаны внутренние абсиды, и снаружи построены новые, придавшие храму крестообразный вид. Позже до XVII века больших перестроек не производилось. В 1658 году была закончена постройка украшенной резьбой колокольни (Альбом, рис. 28—35).

ПОСТРОЙКИ ПРИ ЭЧМИАДЗИНЕ

При храме со дня его основания имелись жилые постройки; сейчас от них нет и следа. Нынешняя главная монастырская стена вокруг храма с башнями и большие ворота, увенчанные аркой, связанные с именем Трдата, были построены в 1627 г.

ХРАМ ГАЯНЕ

Этот храм находится в южной части Вагаршапата, к югу от озера Нерсисян. Он построен в 630 году армянским католикосом Езром и реставрирован в 1652 году. Во время этих работ перестроены были не только разрушенные части стен, но и вся крыша и купол (Альбом, рис. 36 и 37).

В 1683 году был выстроен западный гавит с тремя арками на фасаде, где погребены в XVIII—XIX в. в. политические деятели. (Альбом, рис. 38). План Гаяне представляет прямоугольник, вытянутый с запада на восток, без ниш в наружных стенах. Купол покоится на четырех стройных пилонах, стоящих в центральной части храма.

Размеры и восьмиугольная форма купола, построенного Езром, были сохранены при ремонте в XVII в.

ХРАМ ШОГАКАТ

Существующий ныне храм Шогакат—постройка XVII в. (1694 г.), сохранившая, видимо, план сооружения VII в.

ЧАСОВНЯ

К юго-западу от Шогаката находятся фундаменты небольшой часовни.

V A Q A R Ş A B A D Ы N T A R I X I A B I D Ə L Ə R I

(xylase edilmiş)

Vaqarşabad rajonu tarixi abidələrlə zəngindir. Rajonun hydudu daxilində qəbilə dövryndən qalma qulə-binalar, xalt mьx jazylarь və jaşajьş jєrləri vardır (albomda şəkil № 1), feodal dövryndən qalma ən көhnə arxitektura abidələri və sajirə vardır ki, bunlar arxeologija nəqtəji-nəzərindən сох myhymm jєr olduqunu gəstərir. Vaqarşabad, feodalizm dövryndə Arşaquni padьşahlarьнын rəjtaxtь olmuş və tranzit ticarətdə myhymm rol ojnamyşdır. Orta əsrdə və daha sonralarь dini mərkəz olmuşdur.

J o l u. Vaqarşabad şosse jolu Jerevandan başlayr və Zəngi cəjь көrpysyndən keçərək Jerevanьn (Dəlmənin) baqlarьna girir, sonra Çəfərabadьn və Pərəkərin yzumu bol kəndləri vadisindən Vaqarşabad dyzlyjynə, gözəl baqlar və alejalarla əhatə olunmuş Zvartnots xarabələrinə girir.

Z v a r t n o t s.

Zvartnots soborunun xarabələri 1901-çi ilin ibtidasьnda başlanmьş həfrijatlarla zahirə sьxarьlmьşdır. Bu abidəni 640—660-çь illərdə Nerses Tajetsi inşa etmiş və X-əsrin sonunadək abadan qalmьşdır. Bu abidə Anidəki Qaqigaşen və Panaj soborlarьнын prototipidir. (Albomdakь № 3 şəklə baq).

Xariçi divarь, daxili tərəfindən aşaqь hissəsi ilə dajirəvidir, xariçi tərəfdən isə 32 guşəsi olan сохбуцаqlьdır və hər bucaqlьn yzərində birgər çyt jərymsytun vardır.

Bu sytunlar birinçi mərtəbənin uzun pəncərələrinin başьnadək jьksələrək yzym salqьmlarь və jarpaqlarьndan ibarət iqlillə birləşir və bunlarьn yzərində də nar və yzym bareljeflərilə bəzənmış enli qurşaq vardır. (Albomdakь № 4 şəklə baq).

Bu qurşaq əllərində bel, cəkic və başqa alətlər tutan ustalarьn bareljef şəkillərilə başlayr. Ustalarьn yst tərəfində, Zvartnotsun sulpturalarь icində hakim jєr tutan nar və yzym jarpaqlarьndan qajrylmьş enli bareljef qurşaq başlayr və bu qurşaq arasь kəsilmədən bytyn soboru əhatə edir.

Birinçi mərtəbənin divarьнын yst tərəfində, uzun pəncərələrdən juqarьda, 32 ədəd dajirəvi pəncərələr çərgəsi olmuş və bunlarьn herəsinin

abreljef jarpaqlarla bəzənmiş iqlilləri, bunlardan juqarda isə, birinci mərtəbənin damının sapdan ərlymiş qarnizi var imiş.

Birinci mərtəbənin divarı ic tərəfdən 64 ədəd jarym sytun çərgəsilə bəzədilmişimiş. Soborun şərq tərəfində dörtbucaqlı alcaq bir bina vardır ki, bu bina bir divarla iki hissəyə bəlynmüşdür.

Bu binadan anbar məqsədilə istifadə olunmuş. Soborun planının mərkəzində cuqur bir jər qajrylmışdır ki, bu da vəbtiz qurnəsi imiş. Sobor daxilində dörd ədəd yst tərəfi həjkəili sytunlar vardır. Bu sytunlar, binanın planının mısavi zylı xasyın bucaqların təşkil edir, həmin dörd sytunların arasında xariçi divara doqru jarym dairə təşkil edən sytunlar çərgəsi isə, öz formaları ilə planın xasyın qolların təşkil edir və bunlardan hərəsinin 6-ədəd sytunu var imiş. Jalnız şərq tərəfində olan jarym dajirədə sytunlar əvəzində inçə bir divar var imiş (Albomdakı № 5—7 şəkillərə baq).

Soborun kynbədi, jaxud xariçdən baxıldıqda ucunçy mərtəbə dörd ədəd bəyk sytunlar ystyndə durur (Albomda № 8 şəklə baq).

Bu bəyk sytunların arxa tərəfində, binanın ic tərəfində, yzləri xariçi divara doqru cevrilmiş qartallı sytun başları bu sytunlara birləşmişdir (Albomda № 9 və 10 şəklə baq).

Soborun damı qabarıq imiş və qırmız kirəmid ilə ərtylmüş imiş. Kirəmidlərin hər birinin ortasında dəlik olmuş və dəlikdən dəmir civi ilə ertynyn kirəcinə mıxlanmışdır.

İkinci mərtəbənin də sytunlarla bəzədilmiş 32 ədəd kəmərlə uzun pəncərələri var imiş. İkinci mərtəbədən ucunçy mərtəbə arasındakı sahənin kirəmidlə ərtylmüş mejilli damı var imiş, binanın sivri kynbədi, jaxud xariçdən baxıldıqda ucunçy mərtəbə bu damdan juqarıya jyksəlir imiş (Albomda № 11 və 12 şəklə baq).

Kynbədin 16 ədəd uzun pəncərələri var imiş. Zvartnots bytynlykle gyl rəngli və boz tuf daşından tikilmişdir. Jalnız sytunlardan bəzilərinin qajdaları qranitdir. Divarların juqarı tərəfində, kəmərlə şəklinə olmas nətiçəsində divarların qalınlaşdıq jerdə, əhəng icində bəjuk miqdarda pemza işlədilmişdir.

Zvartnotsun divarları daxilindən svaq cəkilməmiş, divar şəkilləri və mozajıq ilə bəzədilmişdir. Bunlar erməni rəssamlıq sənətinin ən kəhnə nymunələridirlər.

Zvartnots tipli bytyn yə mərtəbəli dajirəvi tikintilər təbiətin aqır təsirlərinə nisbətən az davam gətirmişdirlər. Bunun səbəbi, bu tiptə olan abidələrin istinad nəqtələrinin bucaqlı olmaması, buna görə də, əzlərinin bəyk həçminə və jyksekljinə nisbətən gərginliklərə və hərəkətlərə myqavimət etmək ucun uzaq nəqtələri olmamasıdır.

İkinci və ucunçy mərtəbələrin istinad etdikləri sytunlar xariçdən dajirəvi gərynyşə daxilədən bərabər qollu xac şəklini vermişdir (Albomda № 13—18 şəkillərə baq).

Zvartnots həvalisində olan tikintilər.

Mylki tikintilər soborun çənub və qərb tərəfində tikilmiş və indi onlardan ancaq 1—2,5 metr hyndyrylyjyndə təməlləri qalmışdır (Albomda № 19 şəklə baq).

Qərb mənzillər svasında iki bəyk zal vardır ki, bunlardan biri sytunlu, digəri isə kəmərlidir və bunun təməlləri bytyn zalın şimali və çənubi divarları bojunça gərynyr.

Jerdə qalanları xırda sytunlar və qarridorlardır. Binaların bu qruplarından qatoliqosun mənzili kimi istifadə olunur imiş.

Çənubi binalar öz qonstruksiyaları ilə daha maraqlıdır. Bu qrupa biri-birinə bitişik tikilmiş 15 otaqdan ibarətdir və bunlar monastirə mənsub olan rahiblərin mənzilləri olmuşdur.

Bunların qərb tərəfində hamam, onun qazanı və ciməçək jeri vardır. Tysty, ciməçək zalın altından, gildən qajrylmış trubalarla divarın icindəki dəliklərdən xariçə sxyrılmış. Çənub şərq tərəfində bir kilsə vardır ki, tikilişinə görə Zvartnotsdan daha kəhnədir və V əsrə mənsub olduq ehtimal olunur. Bu kilsədən jalnız absidi və ajin zalın bir hissəsi qalmışdır.

Zvartnots jayrında olan binalar arxitektura nəqtəji nəzərdən son dərəcə qijmətlidirlər, çunki Ermənistanda VII əsrə mənsub jeganə mylki tikintidirlər.

Hripsime soboru haqqında məlumat.

618-çi ildə Qomitas Aqtsetsi sabiq xırda və qaranlıq binanın təməlinə sökərək indiki binanın tikilmişdir ki, bu bina Erməni arxitekturasının şah əsərlərindən biridir (Albomda № 20 və 21 şəkillərə baq).

Zəng quləsi 1790-çy ildə tikilmişdir. Hripsime soboru indi muzejə cevrilmiş və burada mıx jazyları qolleqsiası, daş yzərində erməni və junan dillərində jazylmış qijmətli əsərlər və başqa bir coq asar-atiqə myhafizə olunmaqdadır.

Hripsime soborunun kəhnə byrçly hasarı 1776 ildə, ona bitişik və işlənmiş daşdan qajrylmış jeni hasar isə 1899-çu ildə tikilmişdir.

Hripsime soborunun arxitektura çehətçə xysusijjətləri.

Bu abidə, xariçdən, öz planına görə, qərbdən şərqə doqru uzanan dyzbucaq dərdbucaqdır, daxilədən isə xac şəklinədir. Əjər qərb tərəfindəki qarın və pəncərələrinin iqlillərini hesaba almasaq, bu abidə, bareljelərlə bəzədilməmişdir (Albom № 25 və 26 şəkillərə baq).

Hripsime soborunun daxilində sytunları joxdur. Plan sytunları əvəz edir, lakin divarların icində bəyk kytlə divarlar daxilində boşluqlar vardır. Abidənin dörd bucağında iki mərtəbəli mihrablardan başqa, hər bir divarın xariçə doqru sxymsı hissəsinin damı altında, dörd anbar vardır.

Hər bir divarda, xariç tərəfində iki ədəd ycbucaqlı hyçrələr vardır ki,

bunlar dəxi divarın yst tərəfində kəmərlər şəklini alaraq divarların qalıqlarını azaltmaqda və aqrıqlarını jnygülləşdirməyə xidmət edirlər (Albomda № 23 və 24 şəkillərə bax).

Zvartnotsda daxili sütünlər səbəbilə mərtəbələrin bəyşyly ymumi bir təsir buraxmadığı halda Hripsimedə bunun əksidir. Binanın içində girən adamın nəzəri istər-istəməz juqarə doğru çevrilir və aşağıdan kymbədə qədər tamaşa edərək soborun bytyn məhtəşəmliyini hiss edir (Albomda № 22 şəklə bax).

Есмиадзин монастири.

Есмиадзин монастири IV əsrdə tikilmiş, lakin sonralar dəfələrlə yenidən tikilmiş və təmir edilmişdir. İlk tikildən indi soborun xarici absidlərindən başqa ancaq plan və aqrıqlar daşlar qalmışdır. VII-əsrə içra edilən təmiratda daxili absidler sökərək xaricdən yeni absidler tikmişlər və bu surətlə sobor xac şəklini almışdır. Daha sonra, XVII-əsrədək yeni əsaslı təmirat olmamışdır. Bareljelərlə bəzədilmiş zəng quləsinin inşaatı 1658-ci ildə qurtarmışdır (Albomda № 28—35 şəkillərə bax).

Есмиадзин собору ətrafındakı binalar.

Есмиадзин собору tikildiyi gündən onun ətrafında binalar olmuş, lakin onların əsəri belə qalmamışdır. Monastirin indiki byrçly hasar və Trdat adına qybbəli dərbazası 1627-ci ildə tikilmişdir.

Qajane soboru.

Bu sobor Vaqarşabadın cənub tərəfində, Nerses gəlçyjnyn cənubunda. 630-cu ildə Ermənilərin Jezr qatoliqosu tərəfindən inşa edilmiş və 1652-ci ildə təmir edilmişdir. Bu təmirat vaxtında yalnız divarların xarab olmuş hissəsi deşil, bytyn dam və kymbədi də təmir edilmişdir (Albomda № 36—37 şəkillərə bax).

1683-cü ildə qərb tərəfində olan kəmərlili tyrbə inşa edilmiş və orada XVIII—XIX əsrlərin siyasi xadimləri dəfn edilmişdir (Albomda № 38 şəklə bax).

Qajane soborunun planı uzun dörtbucaqdır. Dyz və doğru divarları var. Soborun kymbədi binanın mərkəzinin üstündədir.

Bu kymbəd binanın mərkəzindən jyksələn dörd ədəd sütün üstündə durur. Jezrin inşa etdiyi köhnə kymbəd XVII-əsrə rekonstruksija edilmişdir. Vaxt şəklini, həçmini və belə də 8 bucaqlıqlarını mühafizə etmişdir.

Les monuments historiques de Vagharchapat

R É Z U M É

La région de Vagharchapat est riche en monuments historiques. Dans la région se trouvent des forteresses de l'époque d'autorité des clans, des inscriptions cunéiformes chaldaïques (Album fig. 1), des lieux d'habitation chaldéenne, des monuments d'architecture antique appartenant à l'époque féodale, etc, qui démontrent que c'est un lieu archéologique bien important.

A l'époque féodale, Vagharchapat a été la résidence des rois arméniens Arsacides, et elle a joué un grand rôle dans le commerce de transit avec l'étranger. Au moyen âge et aux siècles suivants, Vagharchapat a été un centre religieux.

Le chemin. — La chaussée de Vagharchapat, partant d'Erévan passe par le pont situé sur le fleuve de Zanguï, traverse les vignes d'Erévan (dit Dalma), puis montant par la vallée des villages de Djafarabat et de Parakar—centres vignobles—arrive à la plaine de Vagharchapat, où, au commencement même de la plaine se trouvent les ruines de Zvartnotz, entourées de belles vignes et d'allées.

Z v a r t n o t z.

Les ruines de Zvartnotz sont découvertes par les fouilles entreprises en 1901. Ce monument a été édifié par Nersès Taïétzi en 640—660, et il a été resté intact jusqu'à la fin du X-ème siècle. Il est le type original du temple de Gagkachène d'Ani et de Banaï (Alb. fig. 3).

1. Le mur extérieur du temple, de l'intérieur, en sa partie basse, est en forme circulaire, tandis que, de l'extérieur, il est polygone, ayant 32 angles; sur chaque angle a été une paire de pilastres, qui s'élevant jusqu'à la tête des fenêtres longues du premier étage, se voûtaient en arc orné de grappes et de feuilles de raisin, soutenant à leur tête la large ceinture sculptée en bas-relief avec des ornements de grenade et de raisin (Alb. fig. 4).

Au bout de la ceinture, sont sculptés, en bas-relief, des artisans, qui tiennent dans leurs mains des pelles, des marteaux et d'autres outils.

Au haut des artisans commence la large ceinture sculptée de feuilles de grenade et de raisin et de grappes,—la plus dominante des sculptures de Zvartnotz, entourant sans intermittence, tout le temple.

Sur la partie supérieure du premier étage, au haut des fenêtres longues, a été un autre groupe de 32 fenêtres circulaires, dont chacune a été ornementée de couronne de fleurs sculptées, au dessus de la quelle a été posée la corniche de la plate-forme du premier étage, sculptée en forme de grosse corde entrelacée.

De l'intérieur, le mur du premier étage a été ornementé, en sa partie inférieure, d'une rangée de 64 demi-colonnes.

A l'est du temple, il y a un bas édifice quadrangulaire, qui, par un cloison, est divisé en deux parties. On s'en servait comme sacristie.

Au centre du fondement du temple est construite une fosse, qui en était la baptistère principale.

Dans le temple il y a quatre pylônes principales, qui forment les quatre angles de la croix à bras égaux du fondement du temple, et entre ces quatre pylônes, les colonnades demi-sphériques, allant en forme circulaire vers le mur extérieur, forment par leur construction, les bras de la croix du fondement, dont chacun portait 6 colonnes. La demi-sphère est a, au lieu des colonnades, un cloison mince seulement (Alb. fig. 5, 6 et 7).

Sur les quatre colonnes principales est posée la coupole ou le 3-ème étage, vue du dehors (Alb. fig. 8).

A la partie postérieure de ces grandes colonnes ont été jointes les colonnes intérieures supportant des chapiteaux sculptés en forme d'aigle, dont les faces étaient tournées vers le mur extérieur (Alb. fig. 9 et 10).

Le toit du temple est convexe et couvert de tuiles rouges. Chaque tuile plate avait à son centre un trou, par le moyen duquel elle était clouée au mortier du toit par un clou de fer.

Le second étage avait eu aussi 32 longues fenêtres voûtées, qui ont été ornementées par des pilastres. L'espace, entre le deuxième et le troisième étage, avait eu un toit couvert de tuiles posées en pente, et sur le quel était élevée la haute coupole pointue ou le troisième étage, vue du dehors (Alb. fig. 11 et 12).

La coupole avait 16 longues fenêtres.

Zvartnotz est construite entièrement de pierres de tuf rose et gris. Les quelques-unes des bases étaient seulement de basalte. Dans les parties supérieures des murs, où par suite des voûtes, le mur était épais, si, pour en alléger le poids du massif, on a employé dans le mortier beaucoup de pemza et des pierres poreuses.

Les murs de Zvartnotz avaient eu, intérieurement, des peintures et des mosaïques. Ceux-ci sont les échantillons les plus antiques de l'art de peinture arménienne.

Tous les édifices à 3 étages et en forme circulaire, comme Zvartnotz, ont proportionnellement peu résisté aux ébranlements de la nature. Celà s'explique, premièrement, de ce que les points d'appui du second

étage des monuments pareils sont faibles. Secondement, les colonnes portant des chapiteaux en forme d'aigle, se trouvant au postérieur des pylônes, sont attachées par des voûtes aux colonnes centrales des colonnades en forme de croix, par conséquent, elles ne pouvaient en soutenir le poids avec un si grand arc, troisièmement, la voûte soutenant le 2-e étage étant en ligne courbe au fondement, ne pouvait être solide.

Les colonnades ornementées, sur les quelles sont appuyées les deuxième et troisième étages, ont, non seulement embelli le temple, mais à l'aspect extérieur rond, elles ont donné, intérieurement, la forme d'une croix à bras égaux (Alb. fig. 13—18).

Les Bâtiments annexes à Zvartnotz.

Au sud et à l'ouest du temple sont construits les bâtiments civils, dont il ne reste que les murs de fondation d'une hauteur de 1 jusqu'à 2 $\frac{1}{2}$ mètres (Alb. fig. 19).

Parmi les bâtiments ouest il y a deux grandes salles, dont l'une est ornementée de colonnes et l'autre d'arc voûté, dont les talons se voient sur toute la longueur des murs nord et sud de la salle.

Les autres sont des chambres plus ou moins grandes et des corridors.

Le groupe de ces bâtiments a servi comme siège patriarcal.

Les bâtiments sud, d'après leur construction, sont plus intéressants. Ce groupe est composé de 15 chambres étroites, qui étaient destinées aux religieux comme logis. Vers l'est se trouve le bain. La fumée en sortait au dehors par le dessous de la salle de bain. Au bout sud-est du bain, il y a une église, qui, par sa construction, est plus ancienne que Zvartnotz. Probablement elle appartient au V-ème siècle. De cette église, il ne reste que l'abside et l'oratoire.

Les édifices annexes à Zvartnotz sont excessivement précieux pour l'architecture, parce qu'ils sont les uniques bâtiments civils en Arménie, appartenant au VII-ème siècle.

Information sur le temple de Ripsimée.

En 618, Comitas Aghtzétzi, démolissant de fond le petit et sombre bâtiment de Ripsimée, en a édifié le nouveau qui existe à présent et qui est considéré un des chef-d'oeuvres de l'architecture arménienne (Alb fig. 20 et 21).

Le clocher est construit en 1796.

Le temple de Ripsimée est réduit à présent en musée archéologique où sont amassés et gardés le recueil des inscriptions précieuses taillées sur pierre en langue arménienne et grecque et d'autres antiquités bien nombreuses.

L'ancienne muraille montée de tours de Ripsimée est construite en 1776; quant aux bâtiments annexes et la nouvelle muraille taillée, ils sont construits en 1894.

Les qualités spécifiques architecturales de Ripsimée.

Le monument, de l'extérieur, avec son plan, est un quadrangle rectangulaire s'allongeant de l'ouest à l'est, tandis que, de l'intérieur, il est en forme de croix. Sans compter les guirlandes de l'entrée ouest et des fenêtres, le monument est presque pas sculpté (Alb. fig. 25 et 26).

Ripsimée n'a pas de colonnes à l'intérieur. Les murs des parties nichées de la croix du fondement remplacent les colonnes. Mais, pour éviter, dans les murs, des encombrements massifs et des densités, on y a laissé des espaces vides. Excepté les autels de deux étages, qui sont posés aux quatre angles du monument, il y a aussi quatre hautes sacristies situés sous le toit, entre les niches extérieures de chaque mur.

Sur chaque mur, de l'extérieur, il y a deux niches profondes en forme triangulaires, qui, se voûtant de nouveau en arc sur la partie supérieure du mur, servent à en radoucir les épaisseurs et alléger le poids (Alb. fig. 23 et 24).

Si, grâce aux colonnades, à Zvarinotz on n'éprouve pas l'impression intérieure des étages entiers, à Ripsimée, c'est tout à fait le contraire; ici, les regards des visiteurs montent malgré soi, et contemplant l'aspect intérieur du monument, d'en bas jusqu'à la coupole, et on sent toute la magnificence et grandeur du temple (Alb. fig. 22).

Le monastère d'Etchmiadsine.

Le temple d'Etchmiadsine est construit au IVe siècle, mais, depuis, plusieurs fois il a été reconstruit et réparé. Du premier édifice original il ne reste aujourd'hui que le fondement (excepté les absides saillis) et des pierres particulières. Des réparations ont été faites au VIIe-ème siècle, alors démolissant les absides intérieurs, on a construit de nouveaux absides à l'extérieur, et ainsi le temple a reçu l'aspect de croix. Puis, jusqu'au XVIIe-ème siècle, aucune réparation fondamentale n'a été faite. En 1658, on a achevé la construction du clocher sculpté (Alb. fig. 28—35).

Les bâtiments annexes au temple d'Etchmiadsine.—Dès sa construction, le temple d'Etchmiadsine avait eu des bâtiments annexes, dont il ne reste aujourd'hui aucun trace. La muraille principale actuelle, avec ses tours, et le grand portail en étage voûté—dit de Tiridate, sont construits en 1627.

Le temple de Caïanée.

Le temple de Caïanée se trouve à l'extrémité sud de Vagharchapat, au côté sud du lac Nersessian¹. Il a été construit en 630 par le catho-

¹ Lac artificiel construit, au XIXe-e siècle, par Nersès Ashtaraguétzi.

licos Yézi et réparé en 1652. Pendant la réparation on a reconstruit, non seulement, les parties démolies des murs, mais aussi tout le toit et la coupole (Alb. fig. 36 et 37).

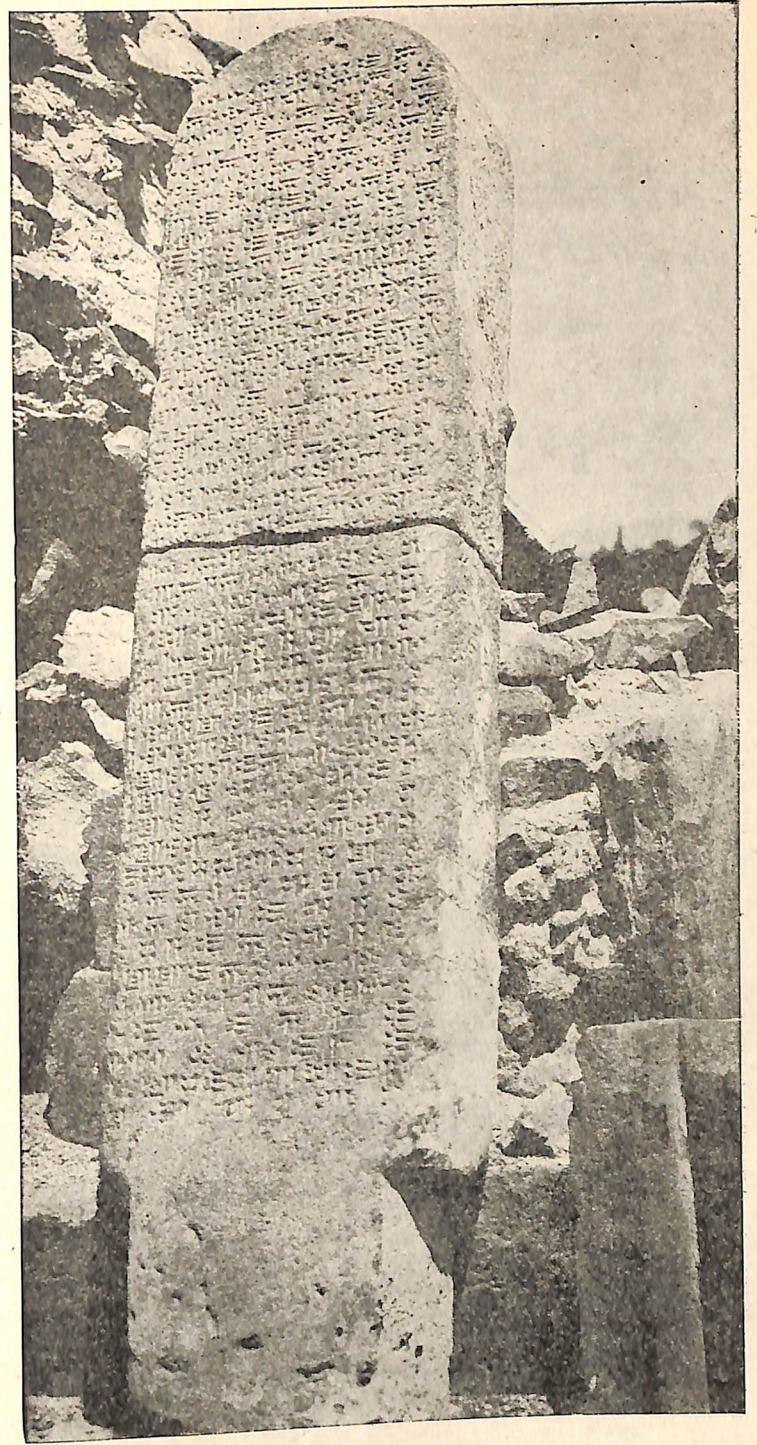
En 1683 est construit le porche voûté ouest, où sont enterrés les hommes politiques des XVIII—XIX siècles (Alb. fig. 38).

Le plan du temple de Caïanée est long-quadrangulaire, il a des murs droits sans aucune niche. La coupole du temple s'élève au centre de l'oratoire.

La coupole est soutenue par quatre colonnes épaisses s'élevant du centre de l'oratoire. L'ancienne coupole (construite par Yézi), pendant la réparation du XVIIe-ème siècle, a gardé sa forme et sa grandeur, ainsi que ses 8 angles.

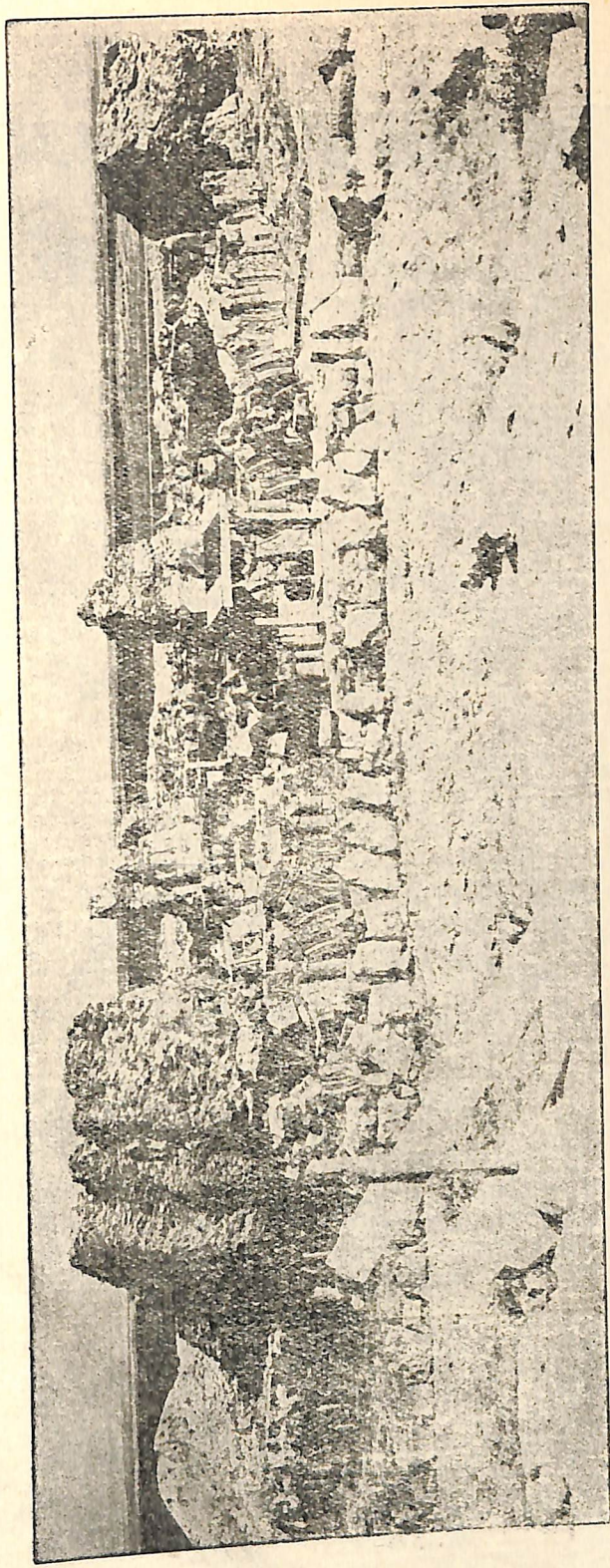
УЛРНУ
АЛБОМ
ALBOM
ALBUM

Նկ. 1. Զվարթնոցի սեպագիր արձանագրությունը (VII դար մեր թվ. առաջ).
Халдская клинообразная надпись из Звартноца (VII век д. н. э.)

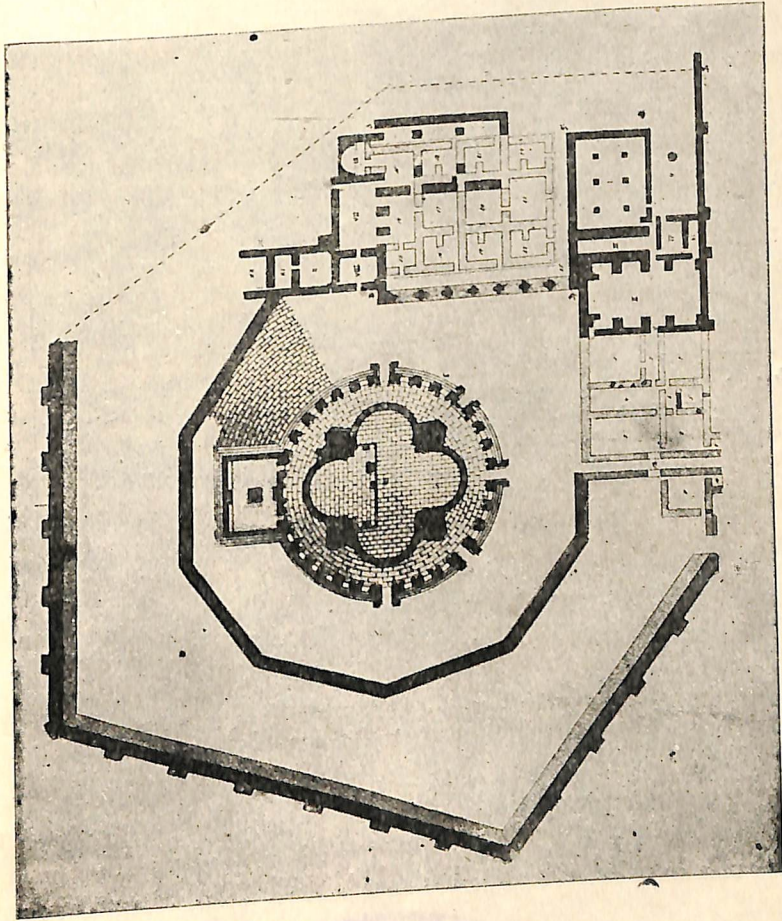
Նկ. 2. Հայադրացիացուցի պատճառ քանդված քանդակների հասնարին տրևանադրուբյան.
Греческая надпись, найденная в Вагаршапате.

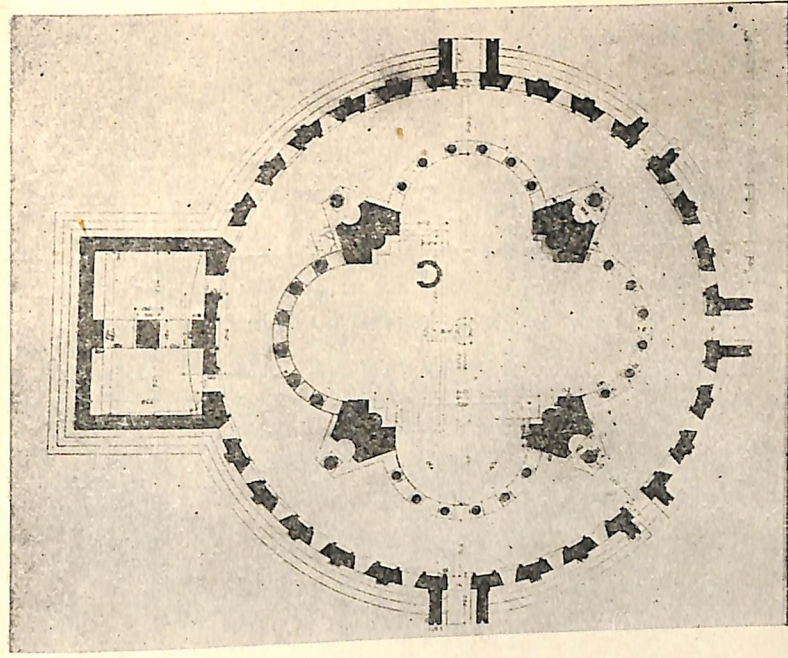
Նկ. 3. Զվարթնոցի ավերակների վերջիններ տեսարանն արևմտյան կողմից.
Общий вид развалин Звартноца с запада.

Նկ. 4. Զվարթնոցի առջին հարկի քանդակաչափը դառն մի մասը.
 Часть орнаментированного пояса первого яруса в Звартноце.

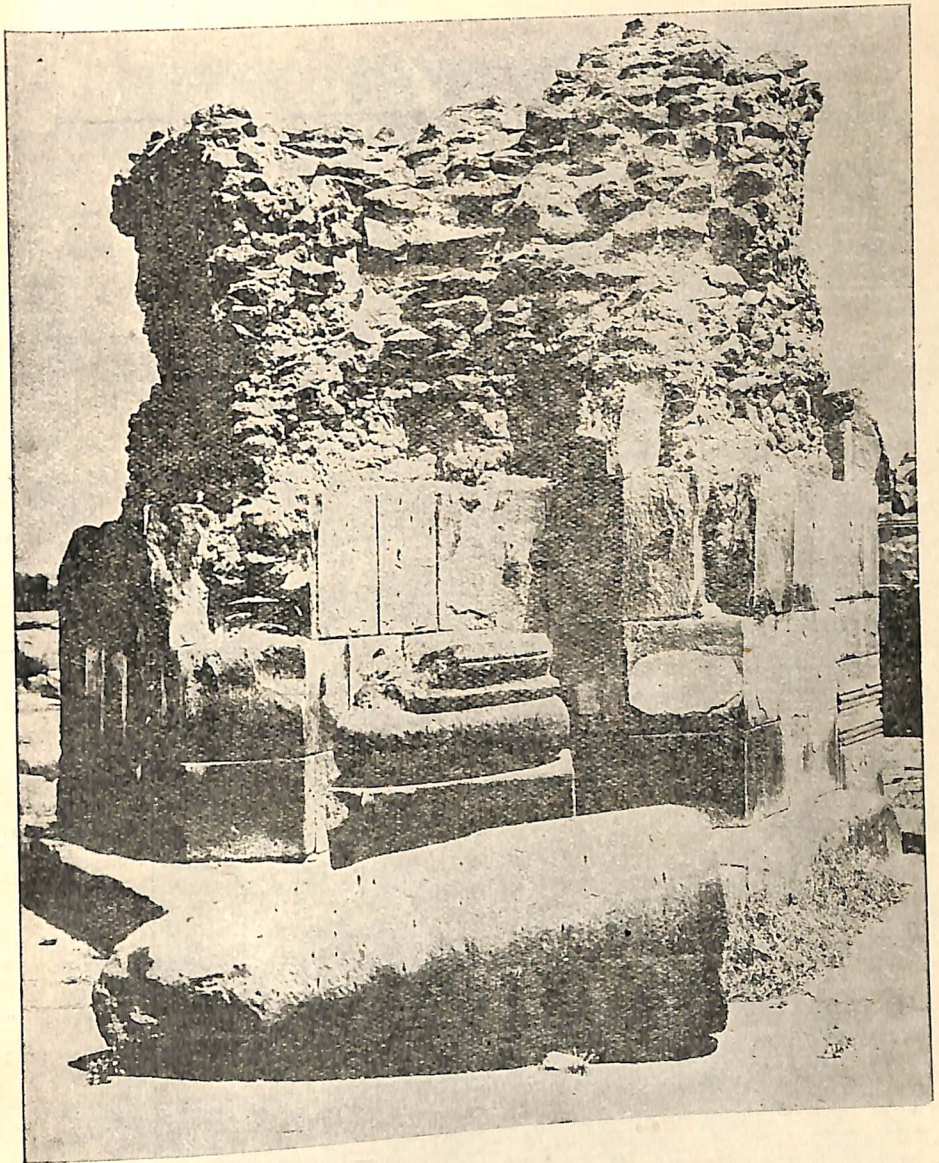
Նկ. 5. Զվարթնոցի վեղհանուր համալիրափոքը (ըստ ճարտ. Ք. Քորյունյանյանի).
 Генеральный план Звартноца (по архитект. Г. Торамачиану).

Նկ. 6. Զվարթնոցի համալիրափոքը (ըստ ճարտ. Ք. Քորյունյանյանի).
 План Звартноца (по архитект. Г. Торамачиану).

Նկ. 7. Զվարթնոցի սյունաշարերի կողմածե խոյակներից մեկը.
Капитель колонны с плетеным орнаментом в Звартноце.

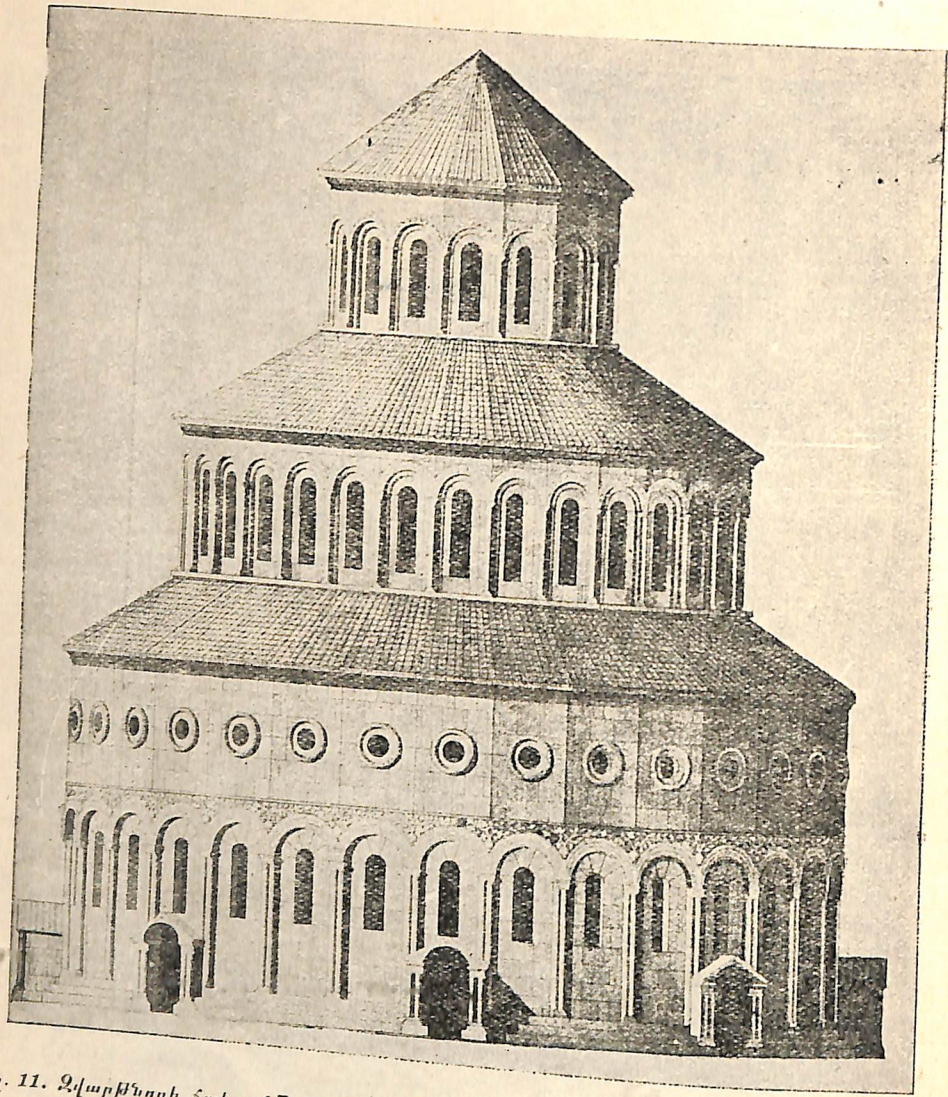
Նկ. 8 Զվարթնոցի պիլոններից մեկի մնացորդները.
Развалины пилона в Звартноце.

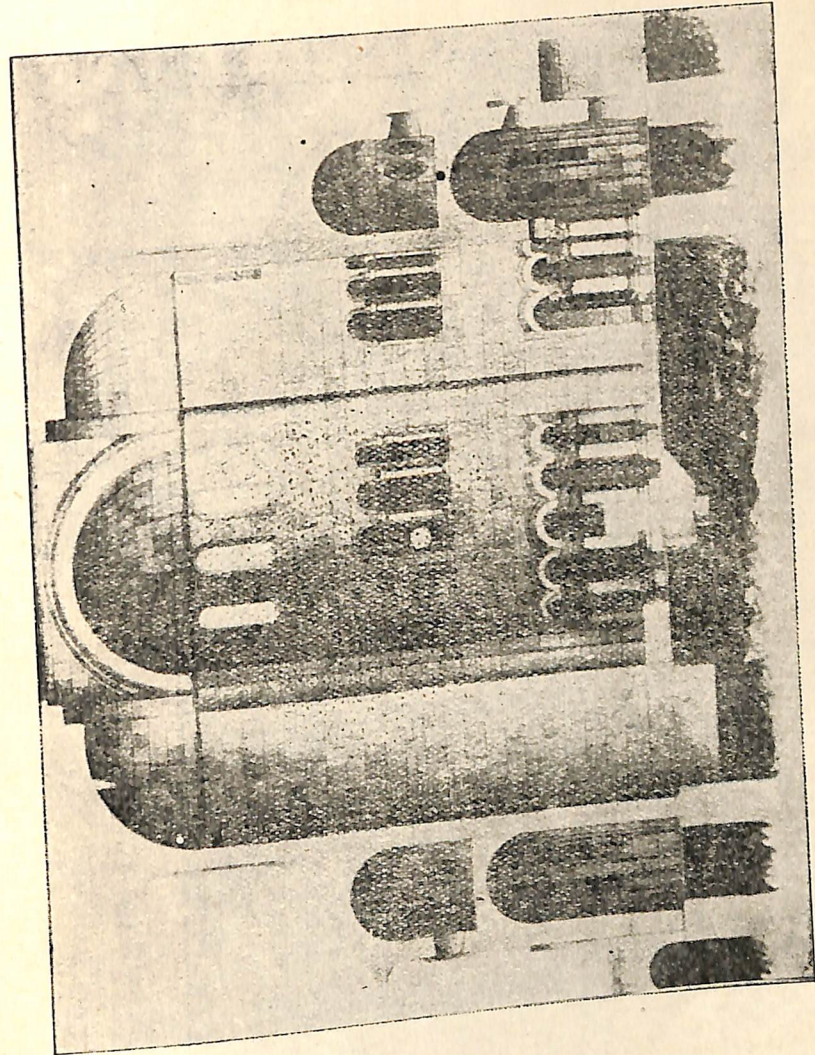
Ն 4. 9. Զվարթնոցի հյուսիս-արևելյան տրեփանիքը խոյովը.
Северо-западная капитль Звартноца с резным изображением орла.

Ն 4. 10. Զվարթնոցի հարավ-արևելյան տրեփանիքը խոյովը.
Юго-западная капитель Звартноца с резным изображением орла.

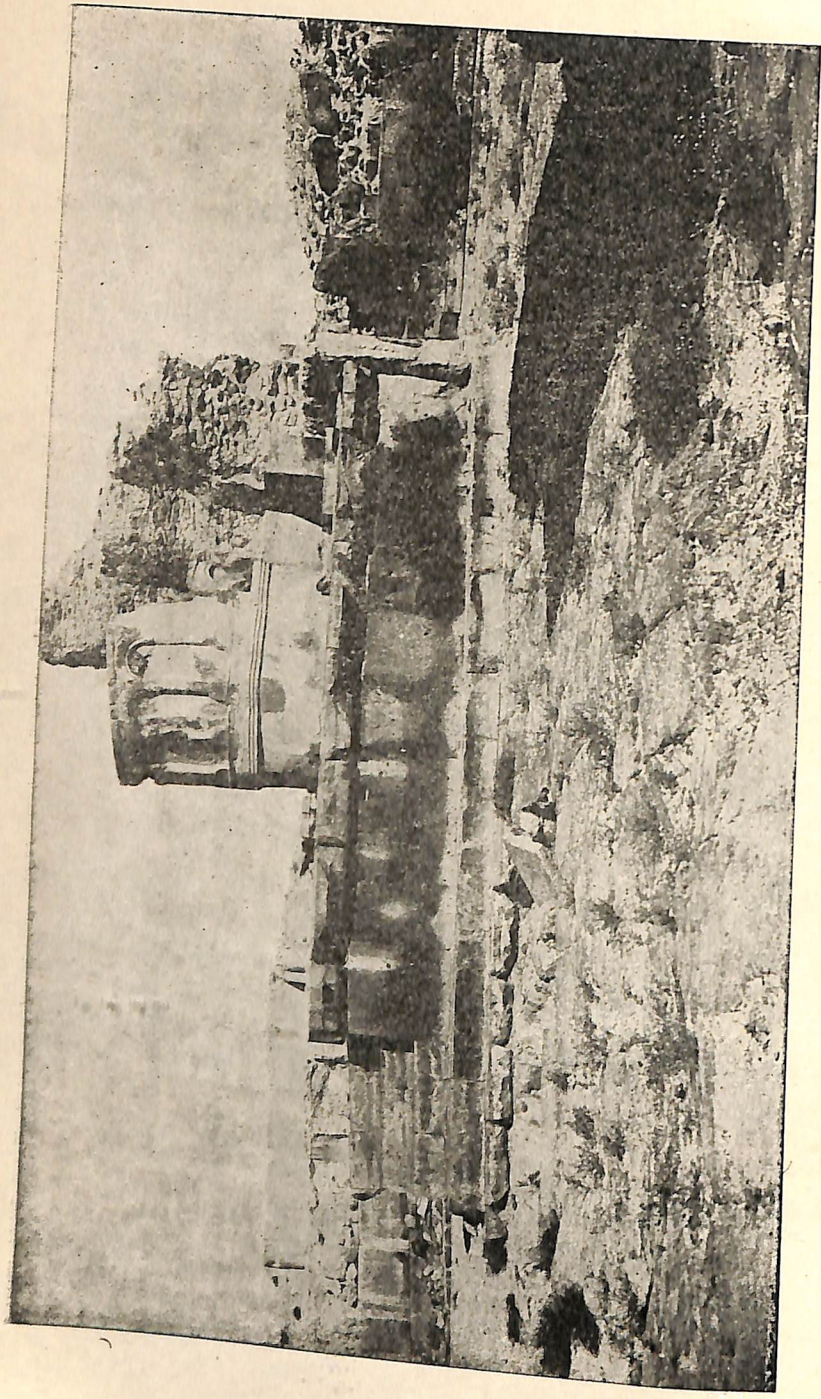

Նկ. 11. Զվարթնոցի ճակատն արևմուտքից (վերականգնության ճարտ. թ. թորամանյանի) -
 Фасад Звартноца с запада (Реконструкция архитекта Т. Тораманяна).

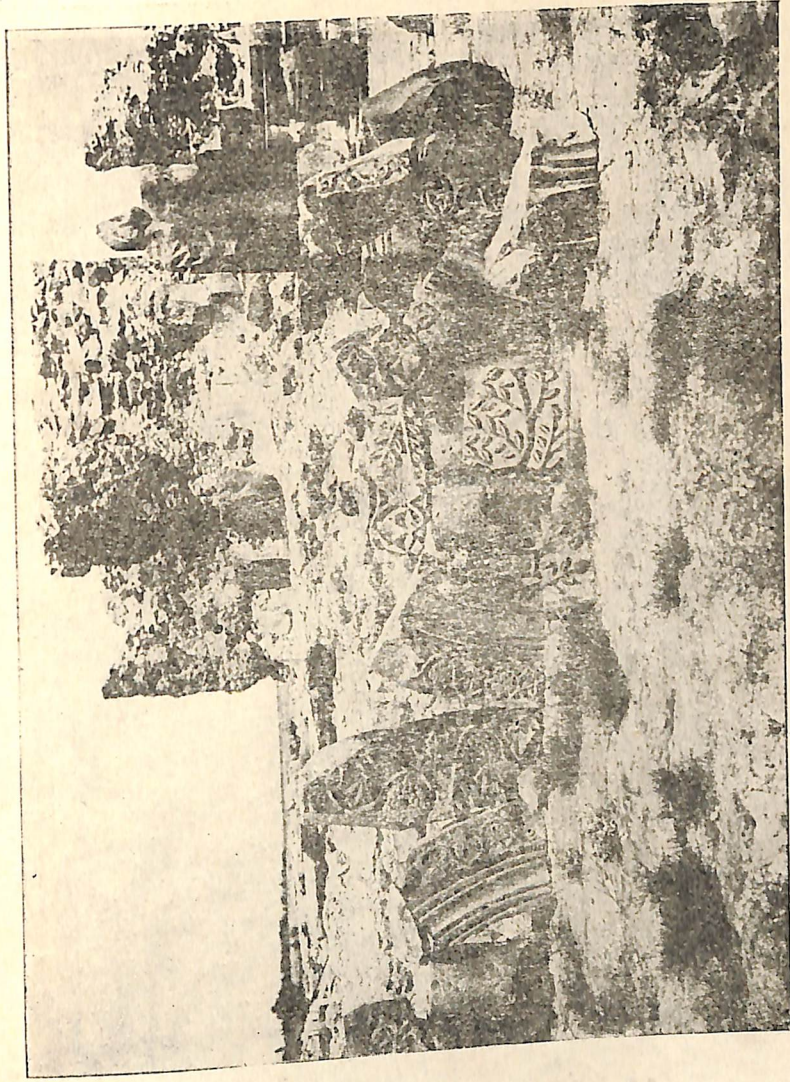

Նկ. 12. Զվարթնոցի համաձուլ (վերականգնության ճարտ. թ. թորամանյանի) -
 Разрез Звартноца (Реконструкция архитекта Т. Тораманяна).

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԵՂԱԿԱՆ ՄԱՍԻՆԻ
 1984-СОР 1
 1984-СОР 1

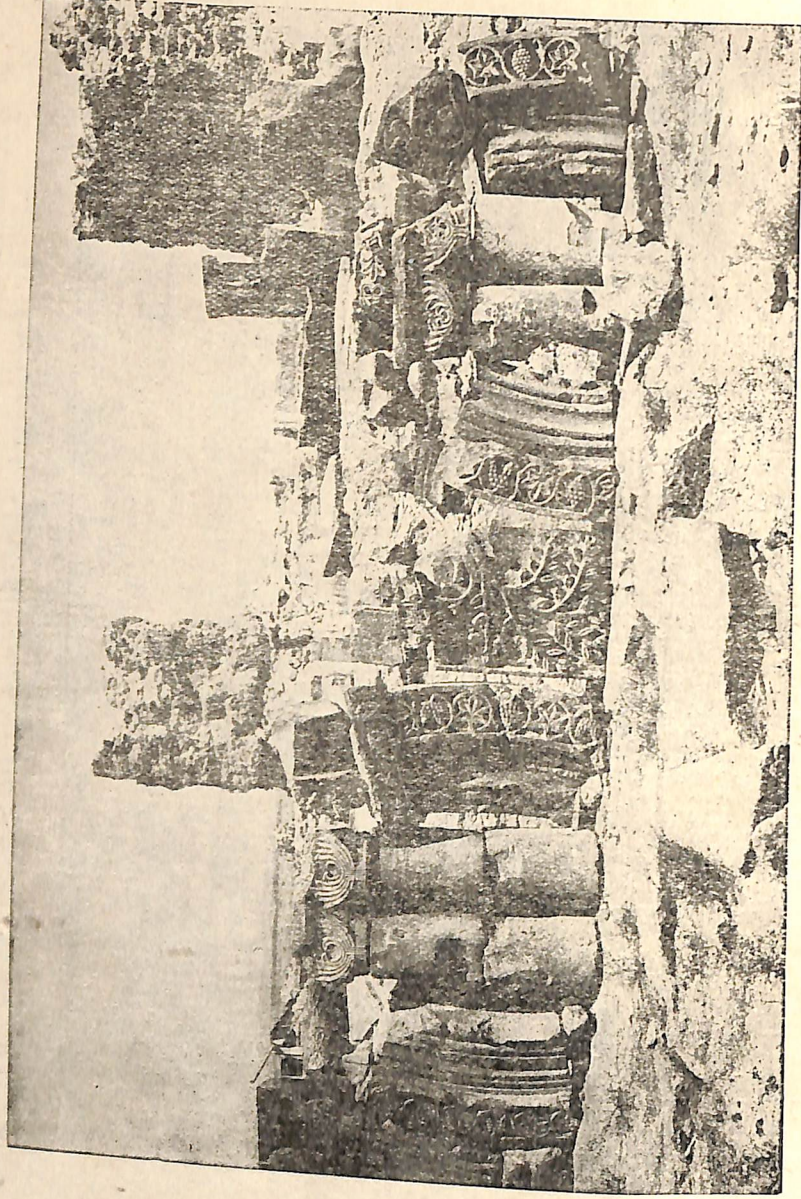

Նկ. 13. Զվարթնոցի բնիկ և քարադիզները աբսիսը.
Алтарная абсида и кафедра в Звартноце.

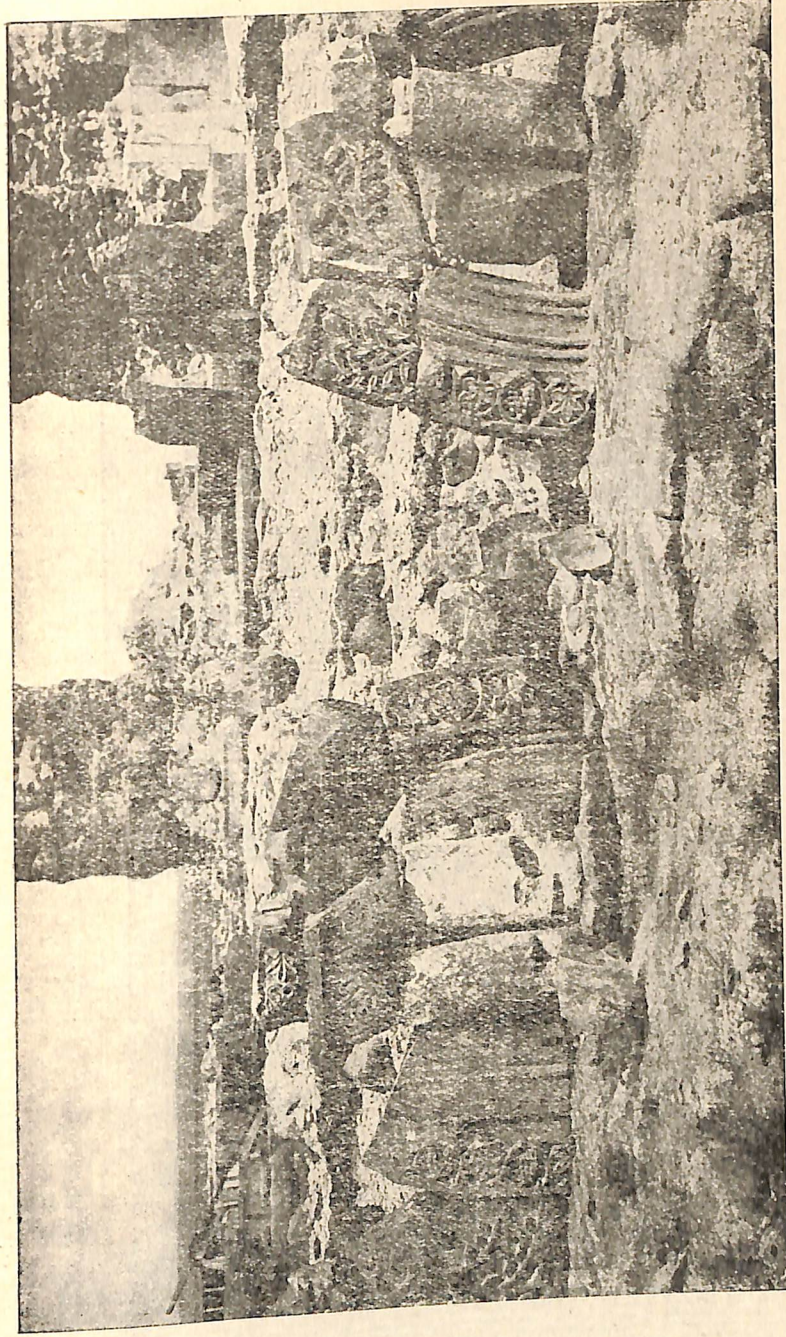

Նկ. 14. Զվարթնոցի հարավ-արևմտյան մասի քարադրվագրուրը բնիկներից.
Орнаментированные камни из юго-западной части Звартноцга.

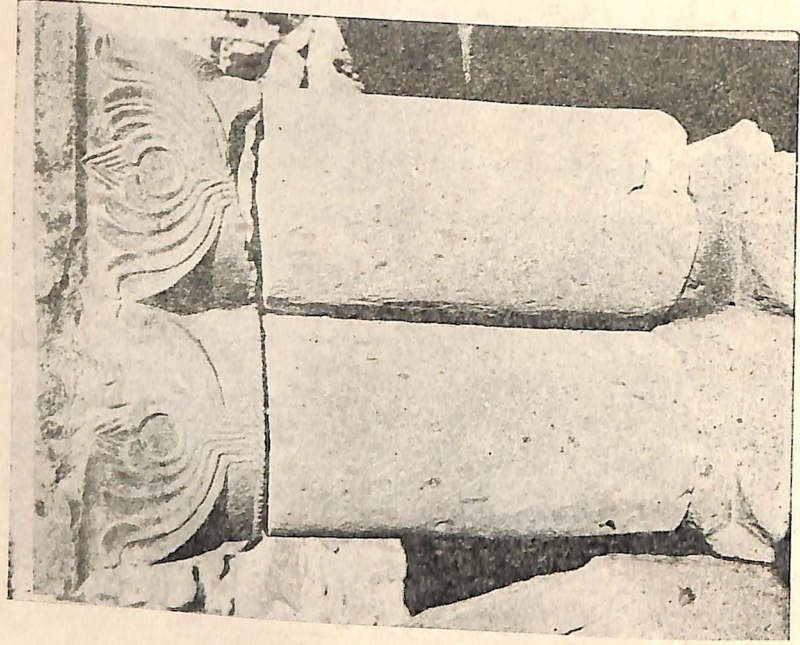

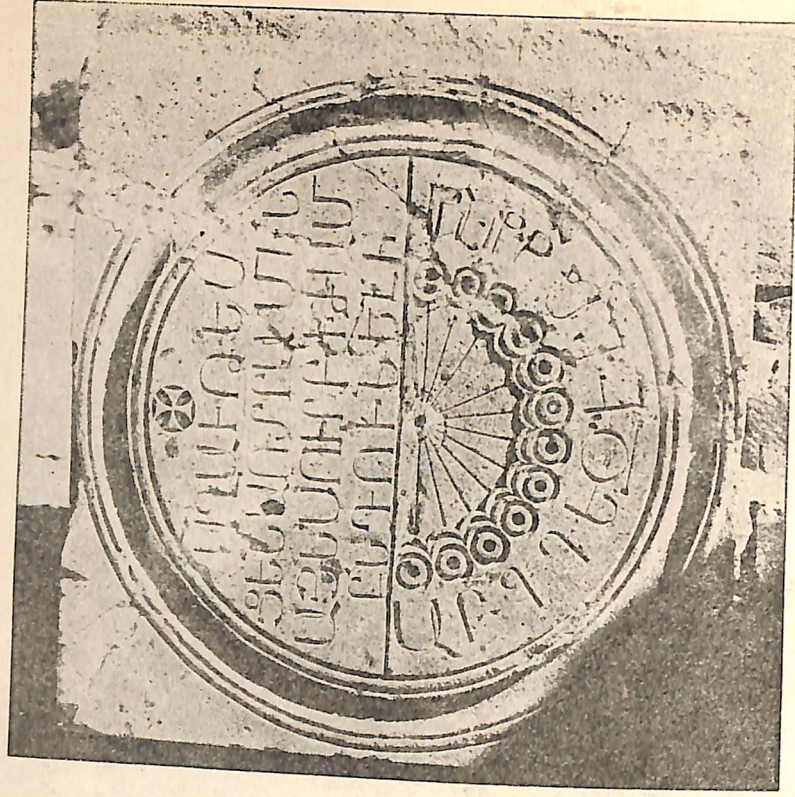
Նկ. 15. Զվարթնոցի արևմտյան մասի փանդափառաբլուրի բեկորները.
Орнаментированные камни из западной части Звартноца.

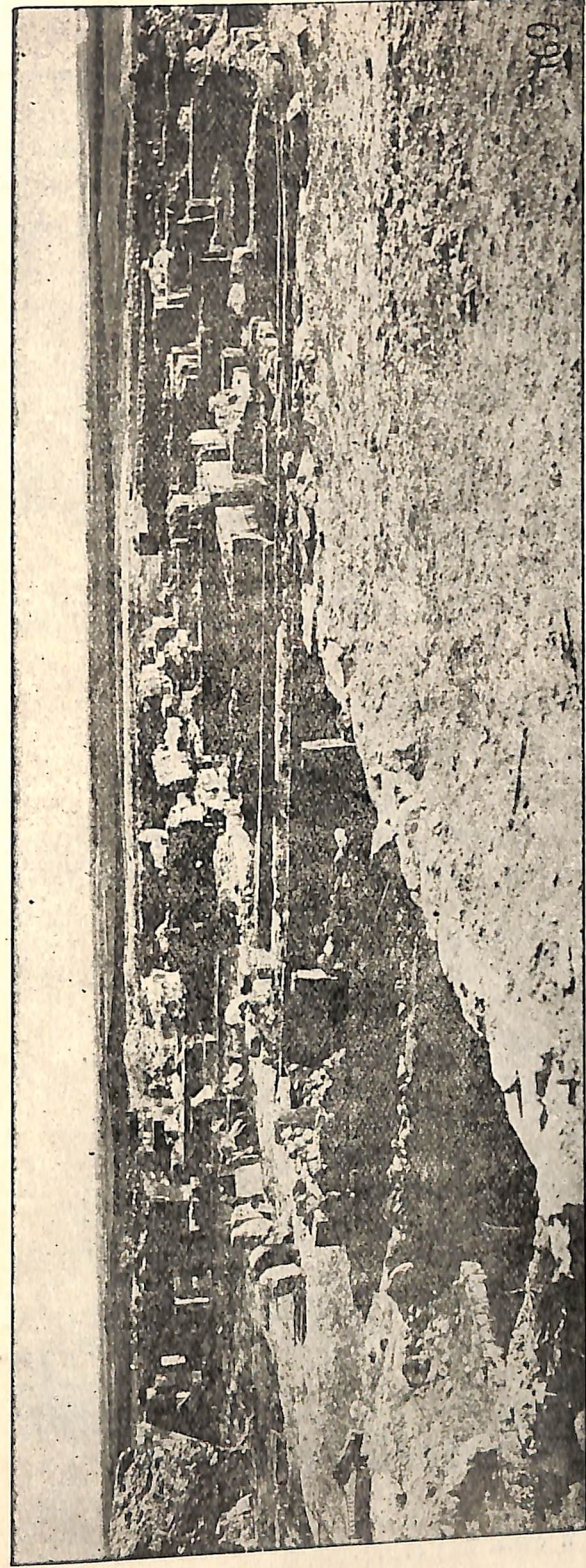
Նկ. 16. Զվարթնոցի հարավ-արևելյան մասի փանդափառաբլուրի բեկորները.
Орнаментированные камни из юго-восточной части Звартноца.

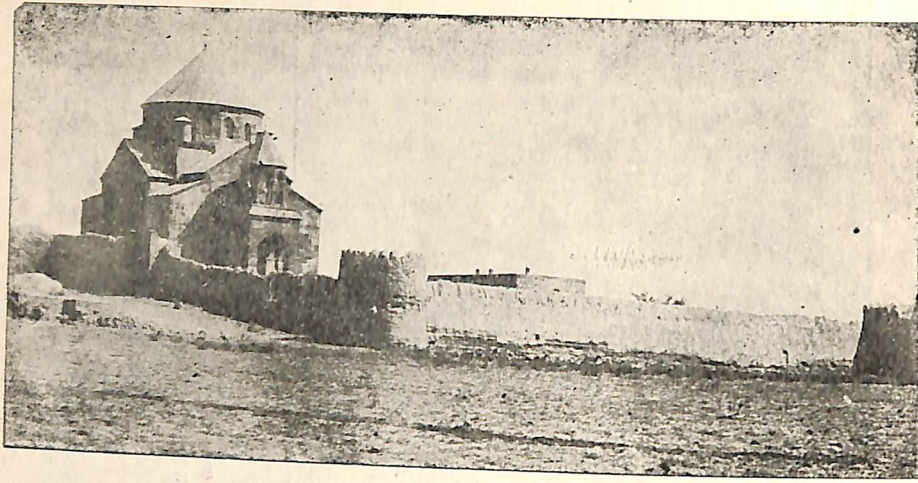
Նկ. 17. Զվարթնոցի առաջին հարկի դուռը
 զոբնաօրյա սեղերից մեկը.
 Парные полуколонки на стене нижнего
 яруса Звартноца.

Նկ. 18. Զվարթնոցի տրեխի ժամացույցը.
 Солнечные часы Звартноца.

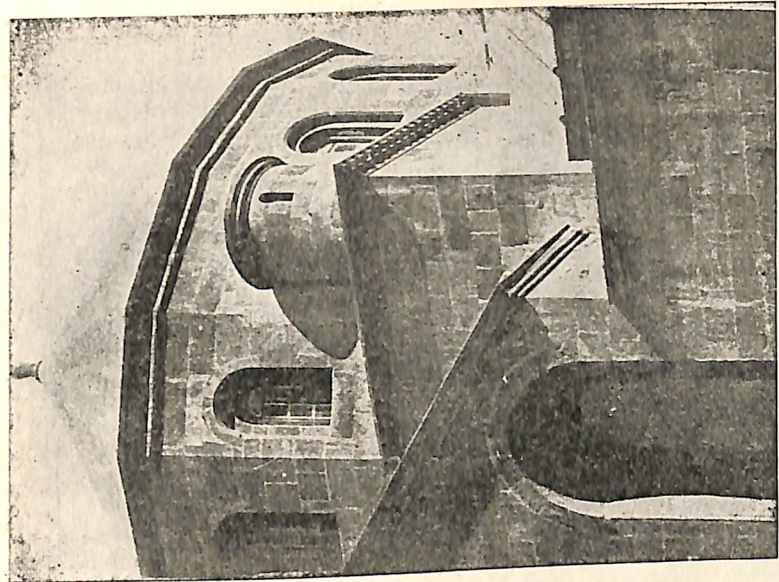
Նկ. 19. Զվարթնոցի բաղաբաղկալի շինքերի և ներհանուր տեսարանը.
 Общий вид гражданских построек около Звартноца.

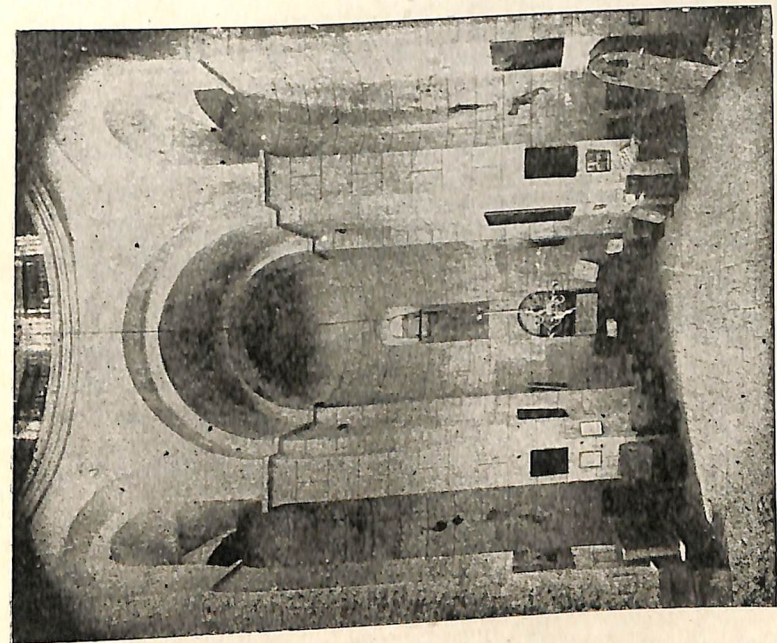
Նկ. 20. Հռիփսիմեի ընդհանուր տեսքն արևմուտքից.
 Рипсима. Вид с запада.

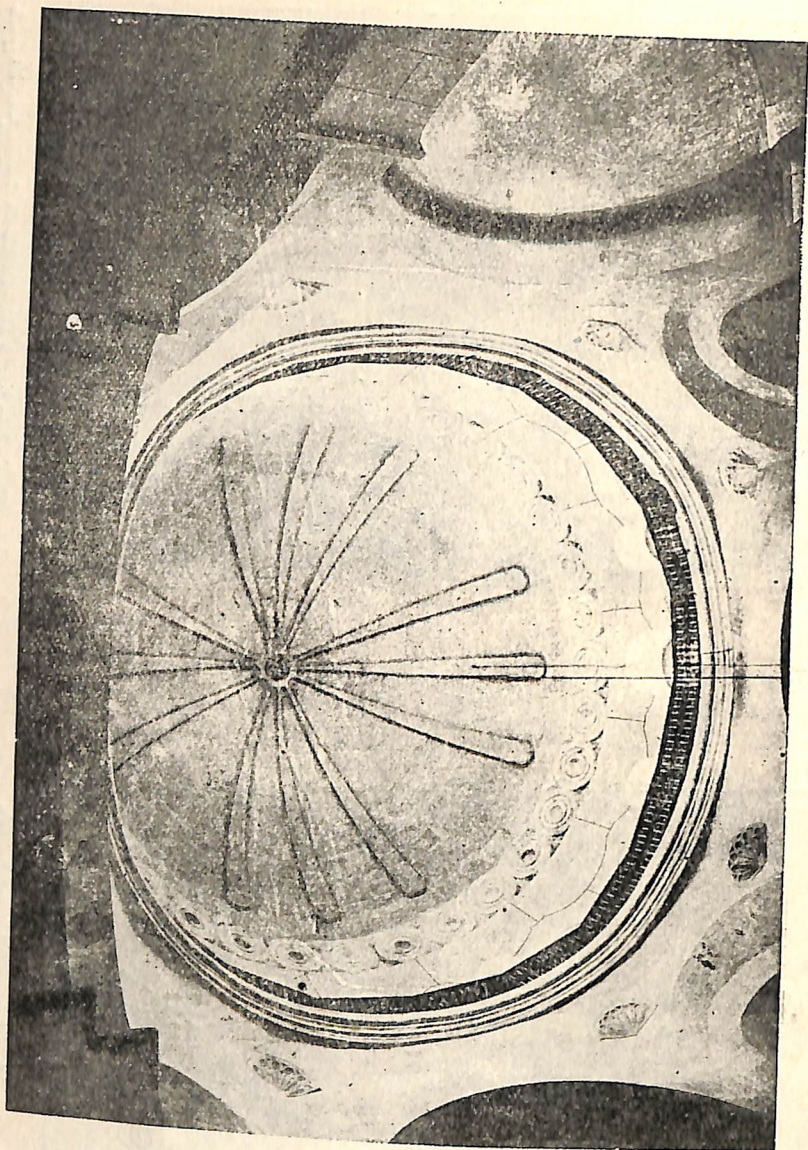
Նկ. 21. Հռիփսիմեն հարավ-արևելքից.
 Рипсима. Вид с юго-востока.

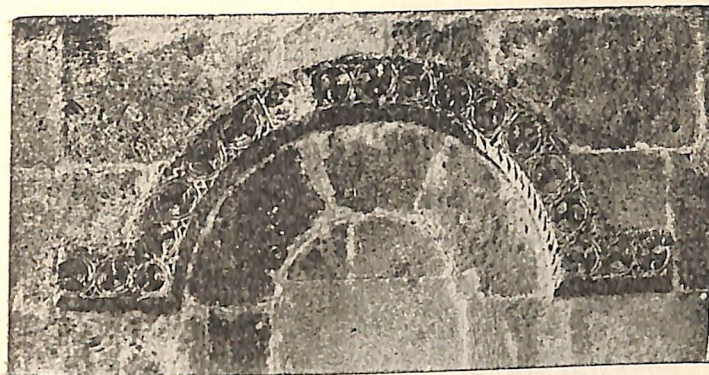
Նկ. 23. Հռիփսիմեի վերին մասի հարավ-արևելյան
 անկյունը.
 го-восточный угол верхней части Рипсима.

Նկ. 22. Հռիփսիմեի ներքին տեսարանի արևմտյան
 մասը.
 Западная часть Рипсима. Внутренний вид.

Նկ. 24. Հռիփսիմեյի գմբեթը ներքևից
Рисунге. Внутренний вид купола

Նկ. 25. Հռիփսիմեյի հյուսիսային կողմի լուսամուտներից մեկի պատկը.
Рисунге. Оформление окна на северном фасаде.

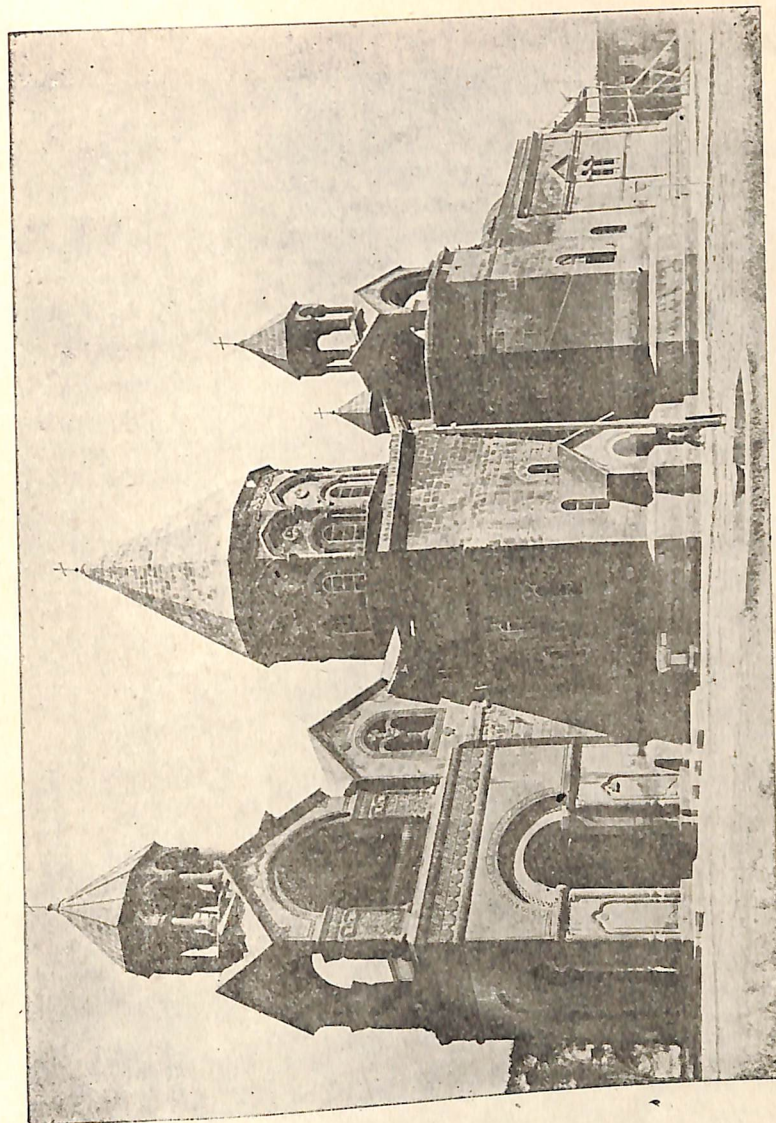

Նկ. 26. Հռիփսիմեյի արևմտյան կողմի լուսամուտներից մեկի պատկը.
Рисунге. Оформление окна на западном фасаде.

ՀԱՅԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԵՐԵՎԱՆ
1950

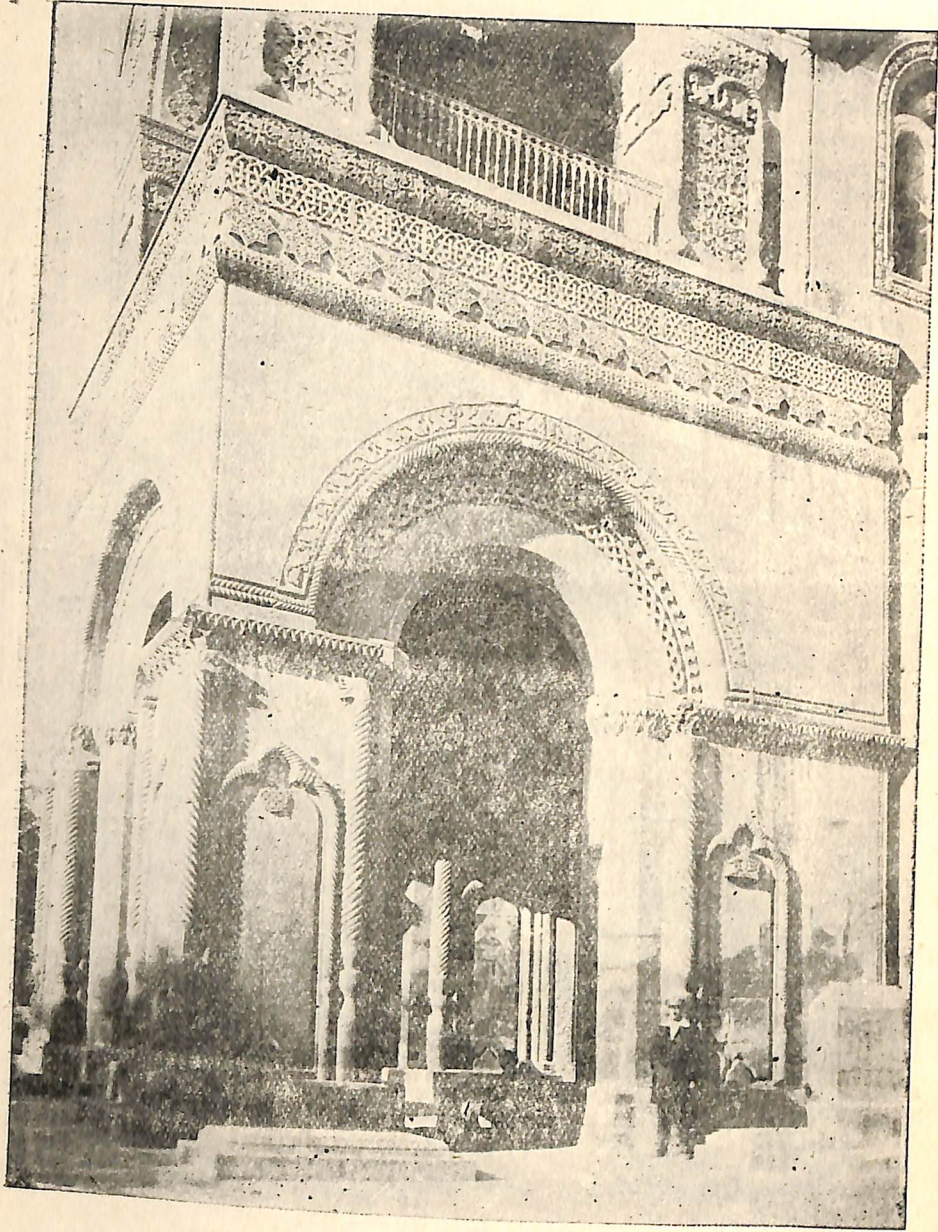

Նկ. 27. Շողակաթի վանքն արևմուտքից.
Шогакат с запада.

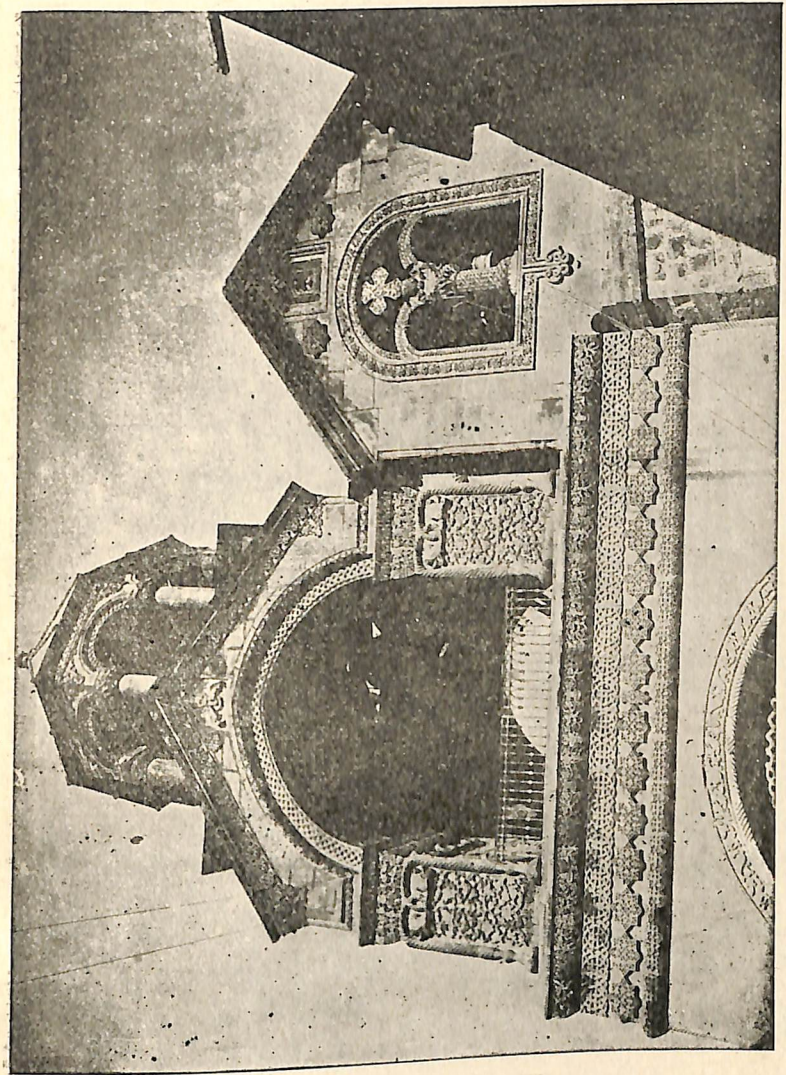

Նկ. 28. Եղևրածինը հարավ-արևմտյան կողմից.
Эчмиадзини, Вид с юго-запада.

ՀԱՅ. ԵՊԱՊՈՍ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԵՐԱՅԱՆ
1922-1923

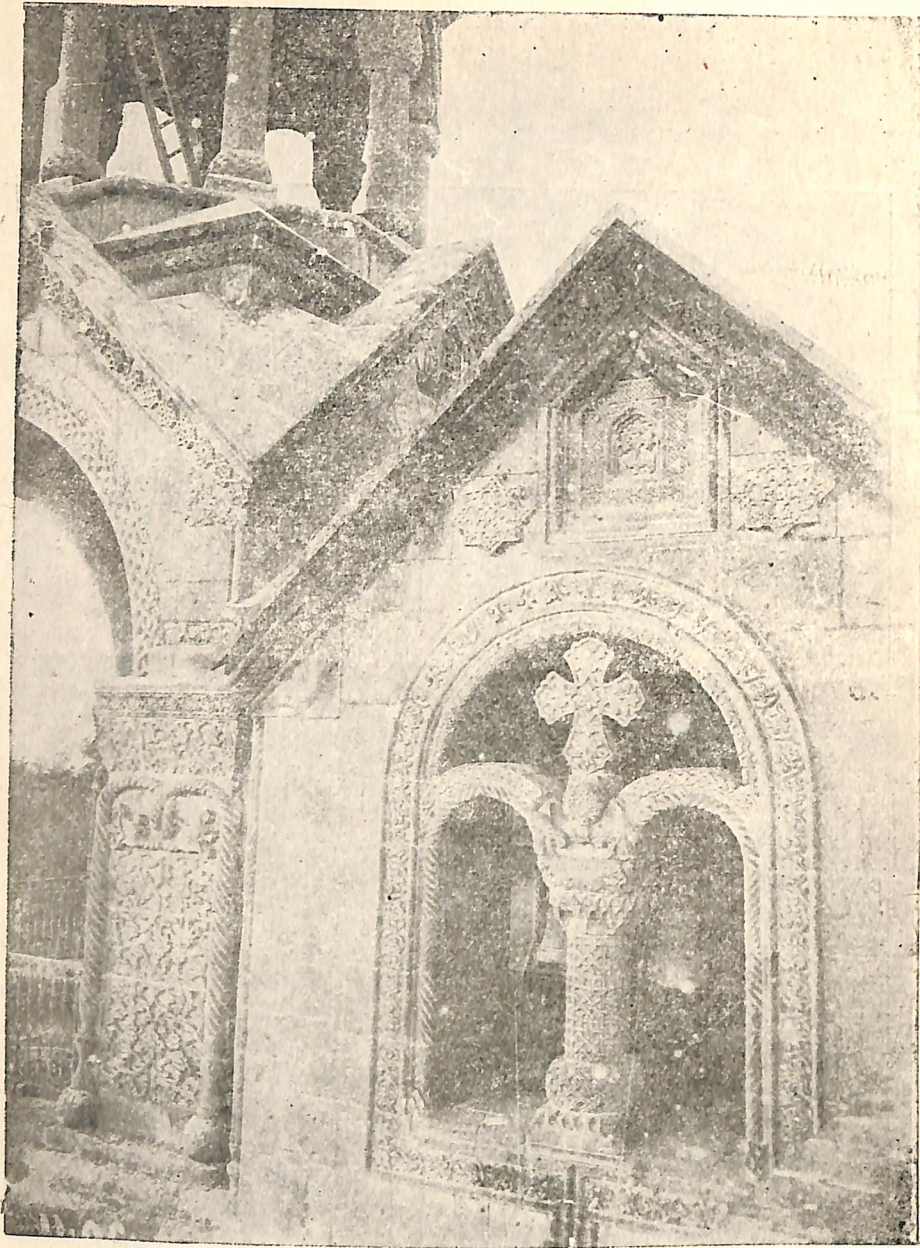

Նկ. 29. Եջմիածնի զանգակատան ստորին մասը հարավ-արևմտյան կողմից.
 Нижняя часть колокольни Эчмиадзина. Вид с юго-запада.

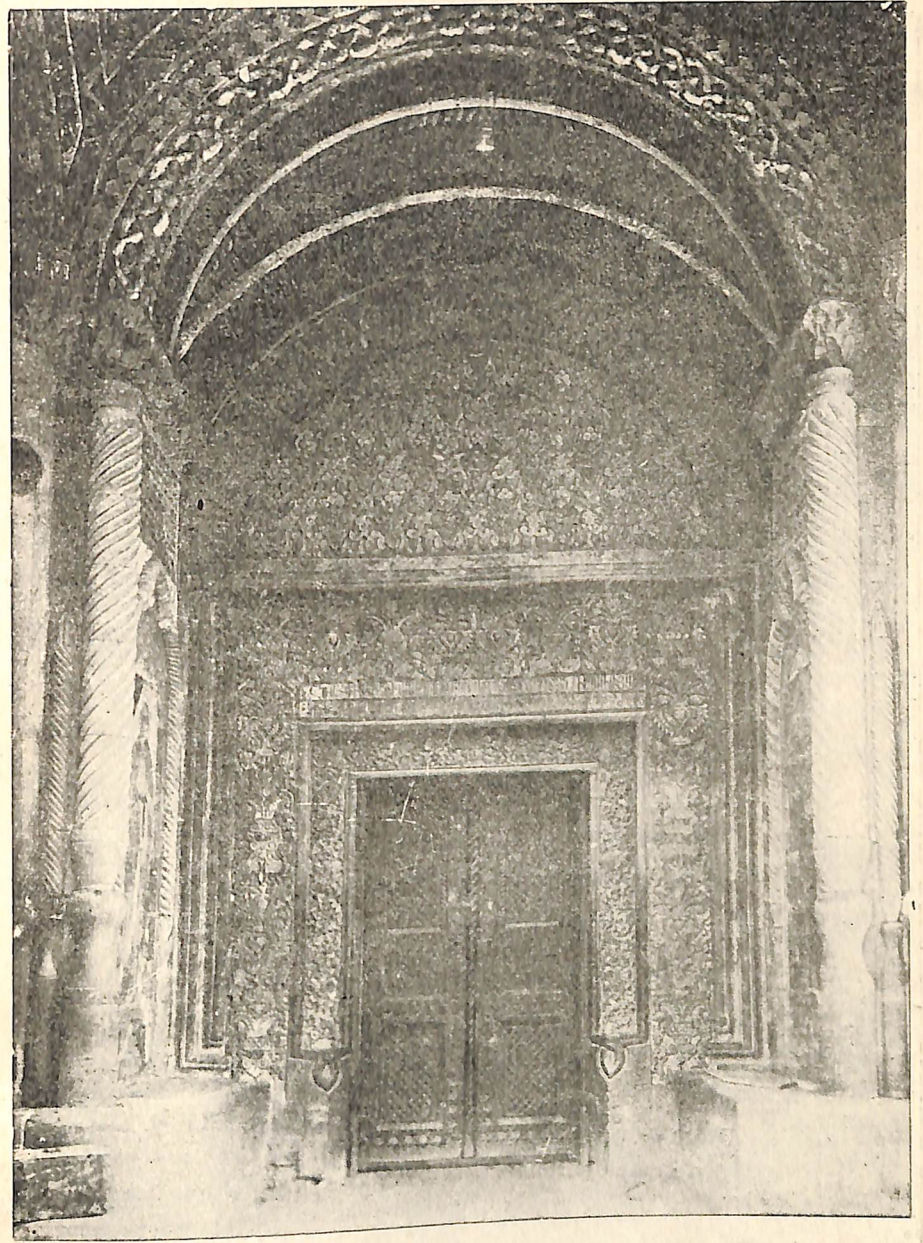

Նկ. 30. Եջմիածնի զանգակատան վերին մասը հարավից.
 Верхняя часть колокольни Эчмиадзина. Вид с юга.

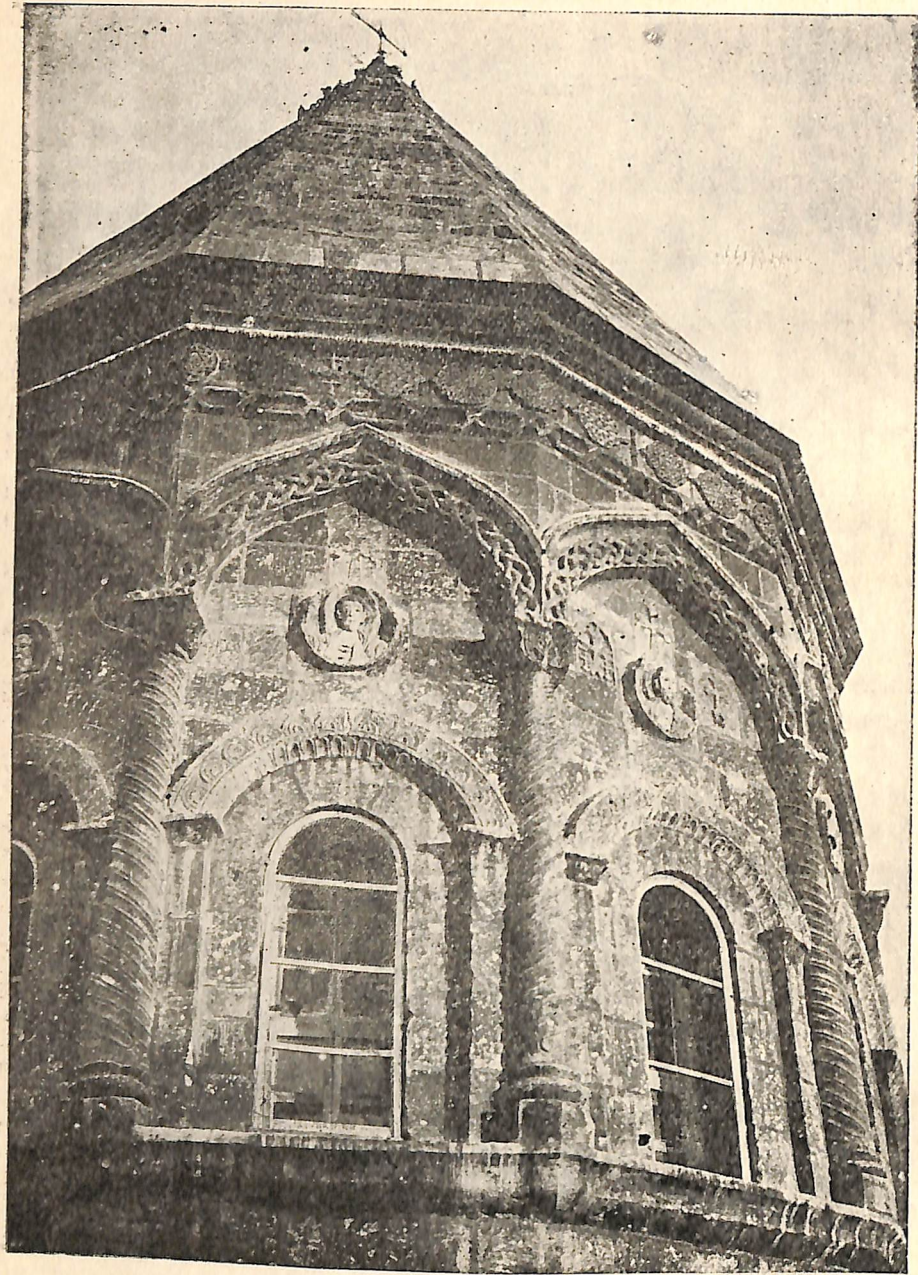

Նկ. 31. Եջմիածնի զանգակատան արևելյան հավելաչին մասը հարավից՝
Пристройка я колокольне Эчмиадзина. Вид с юга.

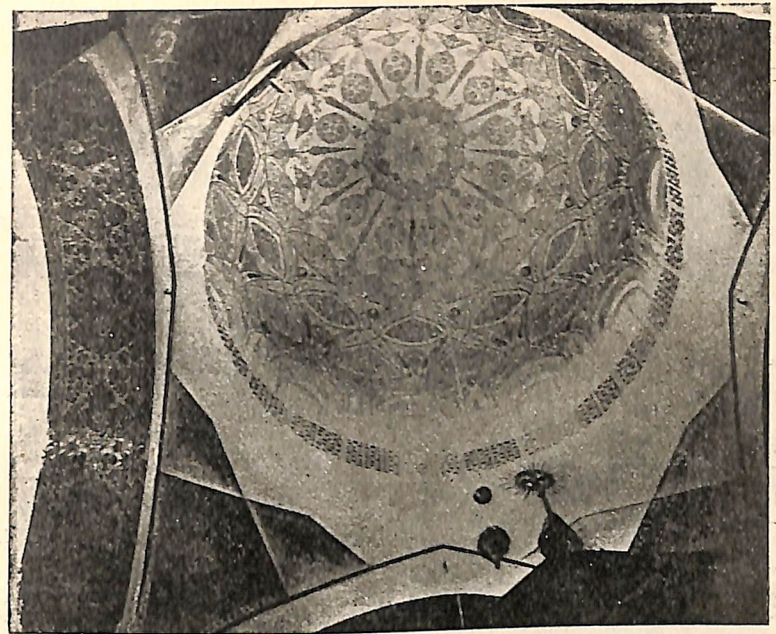

Նկ. 32. Եջմիածնի արևմտյան մուտքը և զանգակատան կամարը.
Западный вход Эчмиадзина и свод колокольни.

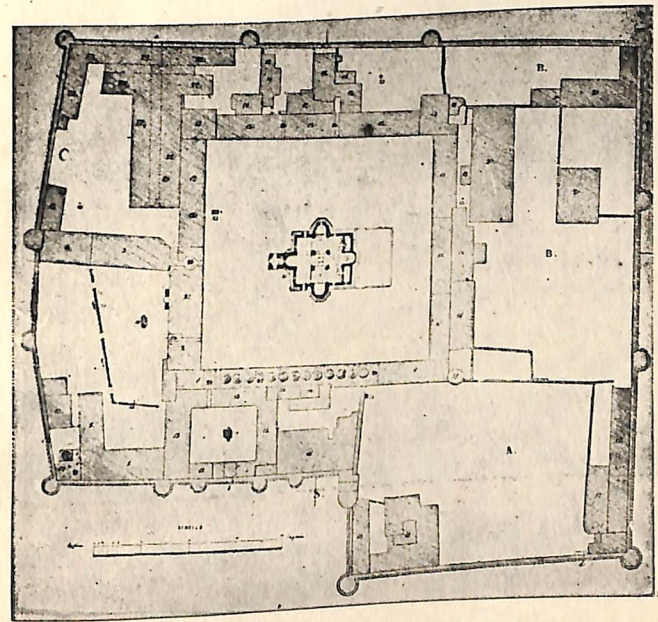
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

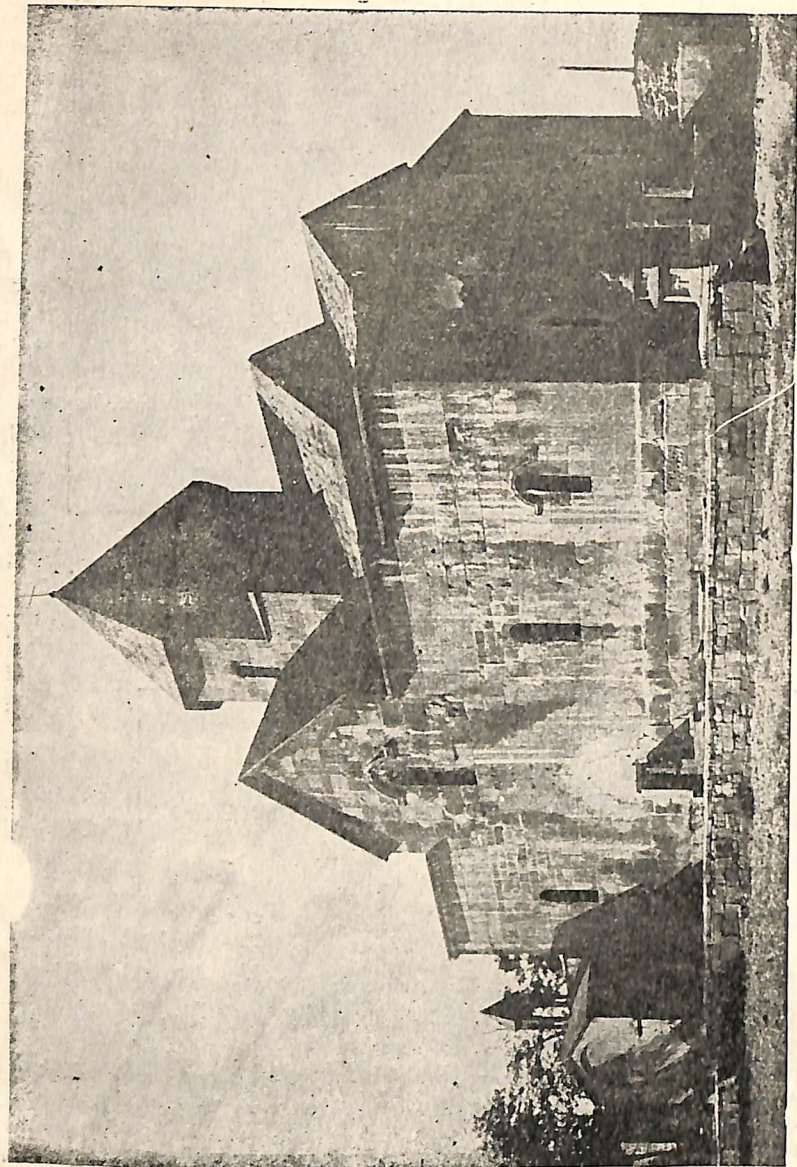
Նկ. 33. Եջմիածնի գմբեթն արևելքից.
Купол Эчмиадзина Вид с востока.

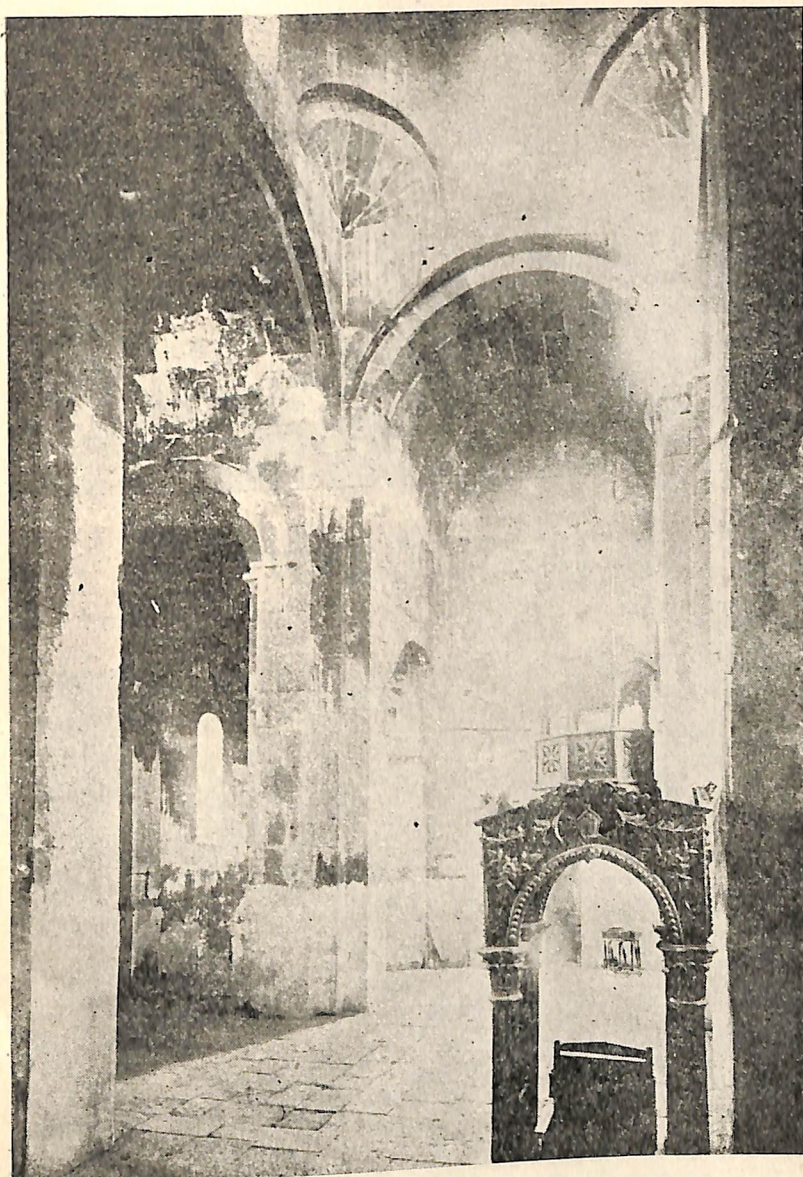
Նկ. 34. Եջմիածնի գմբեթը ներսից՝ Հովնաթանի վորմանկարներով.
Купол Эчмиадзина с фресками худож. Овнатана. Внутренний вид.

Նկ. 35. Եջմիածնի ընդհանուր հատակագիծը.
Генеральный план Эчмиадзина.

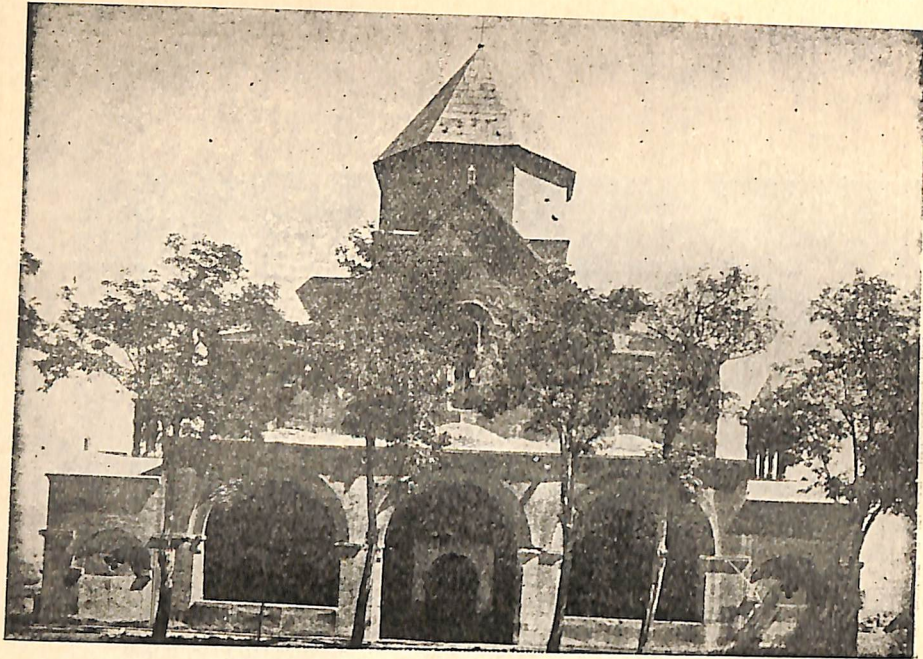

Նկ. 36. Գայանին հարավ-արևելքը.
Гаяне. Вид с юго-востока.

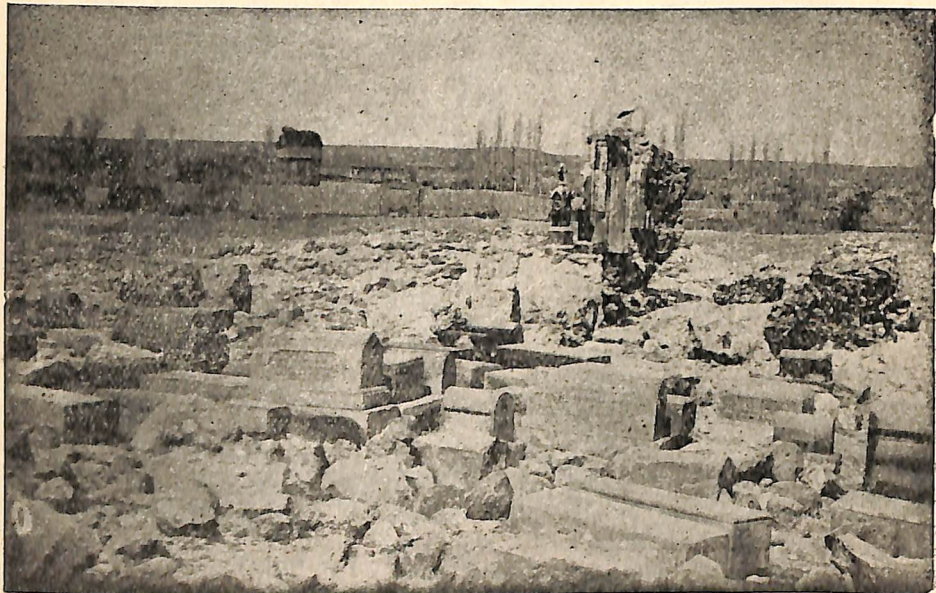

Նկ. 37. Գայանյի ներքին տեսքը.
Внутренний вид Гаяне.

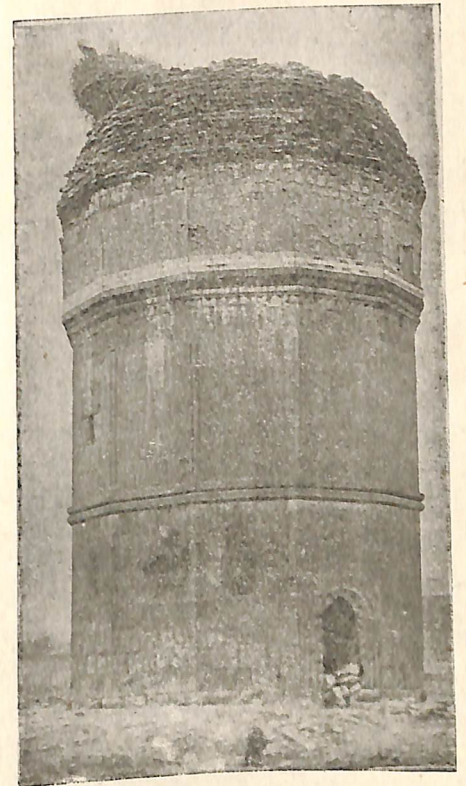

Նկ. 38. Գայանեն և նրա զավիթն արևմուտքից.
Гаяне и притвор. Вид с запада.

Նկ. 39. Ջաֆարաբադի հնագույն յեկեղեցու ավերակները և գերեզմանոցը.
Развалины древней церкви и кладбище в сел. Джафарабаде.

Նկ. 40. Ջաֆարաբադի դամբարանը.
Мавзелей в Джафарабаде.

1870
MAY 10 1870
NEW YORK

NEW YORK
MAY 10 1870
NEW YORK

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻ
ՇՐՋԱՆԻ
ՀՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՔԱՐՏԵԶ

- Նախնադարյան բերդ
- Քարայր
- Կրոմլենի
- Դոլմեն
- Դամբարան
- Սեպագիր
- Յեկեղեցի, վանք
- Մզկիթ
- Բնակատեղ
- Պալատ

ՀԱՄԱՐՇԱՊԱՏ
ՇՐՋԱՆ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

ՀԱՆԳԻՏԱՊԱՏԻ
ՇՐՋ.

Արաքս

Տրանկանոյ

Այգեջատ

Աղավնատուն

Խվնավուչ

Աղջակալա

Վ. Չեյվա

Վ. Խաթունարի

Չաճարարդ

Չերեկան

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՍՀ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀՈՒՇԱՐՁԱՆՆԵՐԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԿՈՄԻՏԵՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԼՈՒՅՍ ԵՆ ՏԵՍԵԼ

1. Խորհրդային Հայաստանի պատմական հուշարձանները, պրակ I,
Գիլիջանի շրջան, գինը 4 ս.
2. Խորհրդային Հայաստանի պատմական հուշարձանները, պրակ II,
Փանի—Քեղարդ, գինը 4 ս.
3. Խորհրդային Հայաստանի պատմական հուշարձանները, պրակ III,
Վաղարշապատի շրջան, գինը 4 ս.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

1. Խորհրդային Հայաստանի պատմական հուշարձանները, պրակ IV,
Աշտարակի շրջան.
2. Խորհրդային Հայաստանի պատմական հուշարձանները, պրակ V,
Այովերդու և Սոսիփանոսի շրջաններ:

Դիմել՝ Յերեվան, Կուլսուբայի սան,
Պատմական Հուշարձանների Պահպանության Կոմիտե:

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0459589

18992

ԳԻՆԸ 4 Ռ.